

**EDEBİYATIMIZIN KAYNAKLARINDAN:
DOĞU MEDENİYETİ VE METİNLERİ**

*Yusuf ÇETİNDAG**

ÖZET

Bu yazıda öncelikle medeniyet ve kültür kavramları üzerinde durulmuş ve hem Batı, hem de Doğu kültür ve medeniyetleri, tarihi gelişimleri, diğer medeniyet ve kültürlerle etkileşimi ve etkileri irdelenmiştir.

Ardından Doğudaki kültür ve medeniyetlerin farklılıkları ve benzerlikleri üzerinde durulmuş; bu medeniyetlerin Şark-İslam medeniyetine tesiri incelenmiştir. Son olarak ise başta Hint medeniyeti olmak üzere Doğu medeniyetlerinin Türk kültür ve edebiyatına etkisi üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Medeniyet, kültür, Doğu, Hint, Türk Kültürü.

**THE SOURCES OF TURKISH LITERATURE:
ORIENTAL CIVILIZATION AND TEXTS**

SUMMARY

In this article, initially, the concepts of civilization and culture have been discussed and both Western and Eastern cultures, civilizations and their historical developments and their interactions and impacts on the other cultures and civilizations have been dealt with.

Later on, the differences and similarities of Eastern civilizations have been argued; the influence of these civilizations on Eastern-Islamic civilization has been

* Doç. Dr., Fatih Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, ycetindag@fatih.edu.tr

analyzed. Finally, the impact of Eastern civilizations, mainly the Indian civilization, on the Turkish culture and literature has been talked about.

Key words: Civilization, culture, East, India, Turkish Culture.

Medeniyetler küllî birer ahlâk ve inanç sistemi olduğundan, bünyelerinde millet ya da kültürleri barındırırlar ve onları beslerler. Ayrıca kültürleri kaynaklık eder, ilham verir ve ortaya konan eserlere de kendi azim ve enerjilerini aktarırlar.¹ Bu durumda medeniyet, kültürler arasında öğrenme yoluyla birbirine geçen ve bu suretle ortak hale gelen unsurlara denirken; kültür, bütün maddî ve manevî şekilleriyle birlikte belli bir milletin, toplumun ya da bölgenin kendi ihtiyaçlarını karşılamak üzere benimsemiş olduğu hayat tarzına denir.

Demek ki medeniyet, aynı medeniyet dairesindeki milletlerin birbirine benzer ve aynı olan taraflarını, kültür ise onları diğerlerinden farklı kılan taraflarını içerir.² Mesela Şark-İslam medeniyeti dairesinde yer alan Arap, İran ve Türk kültürleri arasındaki benzerlikler büyük oranda medeniyetin bizzat kendisinden kaynaklanırken; farklılıklar milletlerin kendi kültürlerine dayanmaktadır denilebilir. Ayrıca medeniyet dairesi içinde yer alan kültürler; kimi zaman aynı, kimi zaman da farklı dairelerde bulunan kültürlerden etkilenebilir ve bünyesinde farklı medeniyetlerin veya kültürlerin izlerini barındırabilirler. İlk tür etkileşime Türk edebiyatının 13-15. yüzyıllarda İran edebiyatından etkilenmesi ve Nizamî, Hafız ya da Molla Camî tarzının moda olması, ikinci tür etkileşime ise İstanbul'daki Valide Sultan Camii örnek verebilir. Bu eser esas itibarıyla İslam medeniyeti içindeki Türk kültürüne ait olmasına rağmen Batı medeniyetine ait olan Barok tarzından etkilenecek inşa edilmiştir.

¹ Yılmaz Özakpınar, *Kültür ve Medeniyet Üzerine Düşünceler*, Ötüken, İstanbul 2007, s. 82.

² Erol Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, Ötüken İstanbul 1990, s. 77.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

A. Yunan-Mısır-Mezopotamya-Anadolu Havzası ve Doğu-Batı Ayrışması

Günümüzden geçmişe bakınca çok farklı medeniyet ve kültürlerin yaşamış olduğunu ve bunların bir kısmının halen hayatini devam ettirdiğini, bir kısmının ise tarih sahnesinden silindiğini görüyoruz. Yaşayan medeniyetleri klasik bir ayrımla Batı ve Doğu şeklinde iki ana başlık altında inceleyebiliriz. Ancak bu tasnifin özünde bazı problemler barındırdığı da bir gerçektir, bu yüzden konuya "Hangi Batı veya hangi Doğu?" sorusuyla girelim.

Aslında Doğu-Batı ayrışması, Rönesans sonrası Aydınlanma ile beraber dillendirilmiş ve bu dönem, Batı'nın kendisi dışındakileri, yani Doğu'yu ötekileştirmek için kullandığı bir araca dönüştürülmüştür.³ Bu anlamda Batı, kendisini aklın, rasyonelliğin, doğru düşüncenin ve bilimin merkezi; diğerlerini, yani Doğu'yu ise miskinliğin, hurafelerin ve medyumluk tarzı mistisizmin merkezi olarak görmek istemiş, yani ötekileştirmiştir. Diğer bir ifadeyle Batı, bu tasnifi, anlamak ya da bilimsel olarak bazı gerçekleri ortaya çıkarmak için değil de soğuk savaş mantığıyla zayıf düşürmek, alt etmek ve son olarak da sömürmek için yapmıştır diyebiliriz.

Bu saptamayı yaptıktan sonra işe Batı medeniyeti ile başlayalım. Batı denince ilk akla gelen Antik Yunan'dır, yani M.Ö. VI. yüzyıldan itibaren Yunan adasında şekillenen medeniyettir. Batılılar büyük bir gururla kendi medeniyetlerinin kökenini Antik Yunan'a götürmekle kalmaz, yeryüzüne de gerçek medeniyetin buradan yayıldığını, bugünkü övünülecek seviyeye bu sayede geldiğini iddia ederler.⁴ Ancak burada önemli bir problemle daha karşılaşırız: O dönemin Antik Yunan'ı nasıl oluyor da Batı medeniyetinin temeli kabul ediliyor? Ya da o dönemde Batı ile Doğu gerçekten birbirinden ayrı iki medeniyet miydi? Aslında bu sorunun cevabı kesinlikle hayırdır. Çünkü bilindiği kadarıyla dönemin medeniyet merkezi Yunan yarımadası değil, Yunan yarımadasını da içine alan daha geniş bir havzaydı ve bu havzada üretilen me-

³ Ananda K. Coomaraswamy, *Sanatın Tabiatındaki Başkalaşım*, İnsan Yayınları, İstanbul 1995, s. 7.

⁴ Rene Guenon, *Doğu Düşüncesi*, İz Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 33

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

deniyetin doğusu ya da batısı yoktu, ortak değerlere sahipti. Bu havza Yunan-Mısır-Mezopotamya-Anadolu havzasıydı. Ayrıca aynı dönemde uzak bir bölgede Çin ve Hind medeniyetleri de vardı, ancak bu konuya şimdilik girmiyoruz. Bu havzanın asıl merkezi de Yunan yarımadası değil, Mısır ve Mezopotamya bölgesiydi. Bunu bazı Yunanlı felsefecilerin Mısır ve Mezopotamya'ya gitmeden ve oralarda eğitim görmeden gerçek filozof olunamayacağı söylemelerinden anlıyoruz.⁵ Bu açıklamalardan Yunanlı filozofların bilim ve felsefeye katkılarının olmadığı şeklinde bir sonuç çıkarılmamalıdır. Çünkü o dönemin Yunanlı filozofları Mısır ve Mezopotamya'dan aldıklarını sistemleştirmiş, yorumlamış ve belli bir düzen içinde sunmuşlardır. Dolayısıyla bu dönemde iki dünya arasında Doğu-Batı şeklinde bir ayrışmadan söz etmek mümkün değildir.

Bugünkü Batı'nın kökenini oluşturduğu iddia edilen Antik Yunan Doğu'dan ayrı bir medeniyet olmadığına göre dönem itibarıyla Doğu-Batı ayrımı da sözkonusu olamaz. Bu durumda Antik Yunan'a ait olduğu iddia edilen eserlerin Batıya ait olduğu yönündeki önkabulün ve bu dönemden hareketle Doğu-Batı ayrıştırmasının çürüklüğü çok açık bir şekilde görülmektedir. Tam da bu noktada "Hangi Batı?" sorusunu sormak yerinde olacaktır.

Hangi Batı sorusunu sorduran ikinci önemli nokta ise Helenizm ve Hıristiyanlıktır. Bahsi geçen havzanın entelektüel birliğini sistemleştiren Antik Yunan'ı kendi medeniyetinin kökeni olarak gören Batı, İskender'le beraber yönünü ikinci kez Doğu'ya çevirmiş ve uzun bir fetih ve keşif dönemi yaşamıştır. Bilim adamları ve filozoflarıyla beraber ta Hindistan'a kadar uzanan İskender, maddî-manevî büyük bir hazineyle dönmüş ve Büyük Roma'yı da şekillendirecek olan mirasın taşıyıcısı olmuştur. Büyük Roma, Batı için tabiri caizse ikinci aydınlanmanın da adıdır. Aynı dönemde Hıristiyanlığın ortaya çıktığı, zaman içinde Batıya kaydığı ve kendini kabul ettirdiği görülür ki bu din de Ortadoğu kökenlidir. Hıristiyanlığa ait bir şeriat olmaması ve Yahudiliği tamamlama iddiasıyla gelmesi sebebiyle Batı, her iki dinle beraber Ortadoğu'nun mirasını üçüncü kez almış olmaktadır.

⁵ M.Şemsettin Günaltay, *Antik Felsefenin İslam Dünyasına Girişi*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2001, s. 53.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

Hangi Batı sorusunu sorduran bir önemli gelişme de XV. ve XVI. yüzyıllarda Batı'nın Doğululardan birçok eseri tercüme etmesi ve bu vesileyle Rönesans ve Reform hareketlerini gerçekleştirmesidir. Bu dönemde Batı, Doğululardan hem Antik Yunan'a ait eserleri öğrenmiş, hem de Doğu'nun felsefe ve bilimini almıştır. Bu gelişmeler Aydınlanmaya da temel oluşturmuştur.

Bugünden geçmişe doğru bakıldığında başlangıçta Doğuyla bir bütün olan, çeşitli dönemlerde Doğuyla etkileşime giren, zaman içinde evrim geçiren ve bazen kendini inkâr edecek kadar farklılaşan bir Batı medeniyetinden söz edebiliriz. Mesela Aristo'ya kadar olan dönemde Doğuyla büyük bir benzerlik gösteren, fizikle metafiziğin birlikte yürüdüğü ve metafiziğin henüz dışlanmadığı bir Batıyla karşılaşırız ki bu da onun henüz Doğuyla bir bütün olduğunu göstermektedir. Ardından Aristo tesirinde yön değiştiren, yani her şeyi akılla telif eden, gözlemciliği ön plana çıkaran, tabiatı bir laboratuvar gibi gören ve metafiziği bile fizik kanunlarıyla açıklamaya çalışan bir Batı görülmektedir. Bu dönemin Batısının merkezinde felsefe ve bilim yer almaktadır.

Daha sonra Romayla beraber kurumsallaşan, hukukîleşen ve sosyalleşen bir Batı vardır ve bu dönemde felsefe ve bilim gözden düşmüş görülmektedir. Ortaçağda ise Hıristiyanlık ve onun beraberinde getirdiği Yahudilik, Batının skolastik ve mistik bir alana kaymasına sebep olmuş ve felsefeyle bilim tamamen gözardı edilmiştir. Rönesans ve Reformla beraber ise Batı Aristoyu ikinci kez bulmuş ve bir daha da bırakmamıştır. Aristoyla beraber akılcı felsefeyi tekrar keşfeden Batı, dini ve metafiziği bir daha iflah olmayacak şekilde hayatından çıkarmıştır. Bu dönemde Aydınlanan Batı, sömürgeleştirir, sanayileşir, zamanla dini afyon olarak görece kadar ileriye gider ve metafizikten uzaklaşarak fiziğin dünyasına dalar.

İşte bu tür keskin değişimlerden dolayı sık sık Hangi Batı sorusunu yöneliyoruz. Batı bu haliyle devamlı arayan, çok köklü değişimler yaşayan, hep bir öncekini reddederek yol almaya çalışan bir tablo çizmektedir. Her ne kadar Batı dünyası coğrafya olarak bir olsa da her dönemin Batısının adeta farklı bir medeniyet dediartecek kadar da farklılaştığı açık bir gerçektir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

Batıyla ilgili bu muhtasar değerlendirmelerden sonra Doğuya geçebiliriz. Batıya nazaran Doğu'nun Hangi Doğu sorusunu daha çok hakettiğini düşünüyoruz. Çünkü Batı coğrafya olarak biriken, Doğu birkaç tanedir ve her biri de başlı başına birer medeniyettir. Mesela İslam medeniyeti, Çin medeniyeti ve Hind medeniyeti gibi. Ayrıca bu medeniyetlerin kendi içinde çeşitli etkenlerle küçük de olsa değişerek yoluna devam ettiğine de şahit oluyoruz. Aslında biraz daha geniş bir perspektiften baktığımızda belli bir döneme kadar olan Batıyı da Doğunun farklı bir yorumu olarak değerlendirebiliriz. Çünkü Batı hem Aristo öncesi, hem İskender sonrası, hem Hıristiyanlık sonrası ve hem de Rönesans öncesi Doğuya yakınlaşmış ve ondan birçok şey almıştır. Ne var ki Rönesanstan sonra Aydınlanmayla beraber Doğudan hızlıca uzaklaşan ve Doğu-Batı ortak değerlerine yabancılaşan bir Batı karşımıza çıkmıştır. Eğer Batı derken son dönemde ortaya çıkan Batıyı kast ediyorsak, bu Batı gerçekten de Doğunun karşıtı bir Batıdır. Ancak önceki dönemleri esas alırsak, Batıyı aynı ağacın biraz farklılaşmış, aşılınmış bir dalı şeklinde değerlendirebiliriz.

Sonuç olarak Doğu-Batı ayrımı -kimi zaman da karşıtlığı- daha çok Batının değişmesi, farklılaşması ve kopmasından kaynaklanmaktadır. Bu durumda çeşitli dönemlerde Doğuya yaklaşan Batının, özellikle son dönemde ciddi bir uzaklaşma yaşadığını söyleyebiliriz.

B. Şark-İslam Medeniyeti ve Kültürleri

1. Arap Kültürü

Şark-İslam Doğusu denince akla Arap, İran ve Türk kültürlerini içine alan bir medeniyet gelir. Bu medeniyetin kaynağı ve doğuş yeri Arap yarımadasındaki Cahiliye kültürüdür ve bu kültür de şiir üzerine bina edilmiştir. Hz. Ömer'in de dediği gibi Arap'ın felsefesi, ilmi, gelenekleri, hurafesi, kısacası herşeyi şiirinde saklıdır. Bu açıdan dönemin Arap şiirini irdelemek, Arap kültürünü irdelemekle eşanlamlıdır denilse yanlış olmaz. Kaynaklara göre Araplarda kitabelerden sonraki ilk eserler şiirlerdir ve daha Cahiliye döneminde şiirlerin derlendiği bilinmektedir. Ancak günümüze kadar ulaşanların ilki hicretten bir buçuk asır sonrasına dayanmaktadır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

Klasik Arapçanın Güney ve Kuzey olmak üzere iki kolu vardır ve Güney kolu ölü bir lehçedir. Yaşayan ve Hicaz bölgesinde kullanılan lehçe ise Kuzey Lehçesi ya da Arapçasıdır. Kuzey Arapçasına ait ilk yazılı kaynaklar ise M.S. 300 tarihinden kalma kitabelerdir. Araplarda her kabilenin kendine ait lehçesi olmasına rağmen yazının yaygınlaşmasıyla beraber *kabileler üstü düzenli bir edebi dil* oluşmuştur. Bu kitabeleri saymazsak Arap kültürünün ilk eserlerinin şiir (kaside) olduğunu ve asıl gelişimini de şiir diliyle gerçekleştirdiğini söyleyebiliriz. Nesir alanındaki ilk eserler ise bazı kabilelerin hikmetli sözlerinden ve vecizelerinden oluşan "*Mecelle*"lerdir. Araplar şiirde büyük bir gelişme kaydetmelerine rağmen İslamiyet öncesinden kalma yazılı eserleri yoktur. Bunun sebebi Arapların göçebe bir hayat yaşaması ve sözlü bir kültüre sahip olmalarıdır.

İslamiyete kadarki dönemde kültür ve edebiyat denince akla sadece şiirin geldiği Araplarda, Hz. Muhammed'e indirilen Kur'an ilk yazılı eserdir. Zira Arap literatüründe Kur'an'dan önce yazılı bir eser yoktu ve Cahiliye şairlerinin şiirleri, kendi zamanlarında bir araya getirilmemişti. Kur'an'dan sonra Arapların şiiri yazıya geçirmesindeki en temel etken ise Kur'an ve hadislerin daha iyi anlaşılabilmesidir. Bu vesileyle dönemin Arap dili ve edebiyatçıları, bedevi Arap kabilelerini gezerek şiir ve ahhâr derliyordu. Mesela Ebû Amr eş-Şeybanî, Kûfe'ye gelen bedevilerle münasebet kurmak ve aralarında yaşamak suretiyle şiir ve dile dair malzeme elde etmeye çalışıyordu. Nitekim Sa'leb, Şeybanî'nin topladığı malzemenin çokluğunu ifade etmek için iki testi mürekkeple çöle gittiğini ve bunları bitirmeden dönmediğini söyler. Derlemelerinden dolayı "*Râviye*" (büyük ravi) unvanını alan Şeybanî, çok genç bir yaşta her cildi başka bir kabileye ait olan 80 ciltlik bir mecmua hazırlar. Ne yazık ki Cahiliye devriyle H. II. yüzyıl ortalarına kadarki dönemi kapsayan bu eser günümüze ulaşmamıştır.⁶

Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere Arap kültürü için Kur'an ve Hz. Muhammed bir milat olmuş ve Şark-İslam medeniyetinin temelini oluşturmuştur. Önceleri şifahi bilgiye ve şiire dayanan bu kültür, Kur'an etrafında gelişen onlarca ilimle birlikte insanlık tarihinin en hızlı atılımını sağlayacak kıvamı yakalamıştır.

⁶ Hulusi Kılıç, "Ebû Amr eş-Şeybanî" maddesi, *DİA*, C.X, İstanbul 1994, s. 98

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

Bu ilimlerin en önemlilerini hatırlayacak olursak; başta hadis, tefsir, fıkıh, filoloji, şiir, belagat, tarih olmak üzere kelim, tasavvuf, felsefe, mantık, matematik, astronomi, tıp, vb. çok çeşitli ilim dalı ortaya çıkmış ve büyük düşünürler yetişmiştir. İlim dalları ve bilim adamlarıyla beraber Şark-İslam medeniyetinin izlerini taşıyan büyük medeniyet merkezleri de inşa edilmiştir. Medeniyetin Arap kökenli ilk merkezleri Mekke-Medine-Kufe-Basra-Şam-Bağdat-Kahire'dir.

Bunlardan özellikle de Bağdat, Şark-İslam medeniyetiyle özdeşleşen ve medeniyetle beraber zirveleşen bir merkezdir. Zira Bağdat'ın Bağdat olduğu X. yüzyılda Şark-İslam medeniyeti hemen bütün alanlarda mükemmel bir seviyedeydi. Birkaç örnek verecek olursak Kur'an etrafında şekillenen fıkıh ve belagat X. yüzyıla gelindiğinde büyük bir olgunluğa ulaşmıştı. Fıkıhta Şark-İslam dünyasının en büyük âlimlerinden kabul edilen mezhep imamları yetişmiş ve hayatın her alanıyla ilgili hükümler az çok belirginleşmişti. Belagatta ise X. yüzyıla kadarki dönemde Kur'an'ı daha iyi anlayabilmek için söz ve anlam incelikleri tespit edilmeye çalışılmış ve bu vesileyle belagat ilmi tefsirin içinde gelişimini sürdürmüştü. X. yüzyıla beraber ise müstakil bir ilim dalı olarak yoluna devam etmişti.

Yukarıda ismi geçen ilimlerden tasavvuf, güzel sanatlar ve tasavvufî şiir gibi birkaç ilim hariç, bütün dallarda en mükemmel eserler yazılmış, en büyük âlimler yetişmişti. Bundan sonra yapılması gereken kuralları ve altyapısı hazır olan bu temelin üzerine yeni şeyler eklemekten ibaretti.

2. İran Kültürü

Şark-İslam medeniyetinin ikinci evresinde çok eski bir kültür olan İran'ın etkin olduğunu ve medeniyete kendi damgasını vurduğunu görüyoruz. Birinci dönemde yani Araplar döneminde daha çok zahiri ilimlerde büyük bir inkişaf yaşanırken, yeni dönemde sanat, tasavvuf ve edebiyatta büyük bir atılım yaşandığı görülmektedir. Bu biraz da İran medeniyetinin yapısından kaynaklanmaktadır. Zira her üç alan da medeniyetin Batınî yönüyle ilgilidir ve zaten bu yön de İranla beraber şekillenmiştir. Bu tür

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

değerlendirmelere geçmeden önce kısaca İran kültürüne göz atalım.

“Aria, Aryen, Aryalar, İraniyan” denen İranlılar, İran’ın kuzeyinde Aral gölü civarında yaşarken nüfusları artınca bir kısmı Hindistan’a, bir kısmı da İran’a göç eder. Ayrıca İran’da M.Ö.3000 yıllarında Hindistan’ın kuzey batısından gelen Hintlilerle, Orta Asya’dan gelen kavimler de yaşamaktadır. Ülkenin tarihsel devirleri ise Medler (Pişdadiyan), Ahamenişler (Keyaniyan), Partlar (Eşkaniyan), Sasaniler ve İslam şeklinde gelişmiştir. M. Ö. 558’de Ahamenişler tarafından yıkılan Medlerden günümüze kadar gelen herhangi bir eser yoktur. Eski Farsça’yı kullanan Ahamenişlerden günümüze kalan tek eser, Büyük Daryuş’un emriyle, Kirmanşah’ın Bîsütûn dağında bir kaya üzerine kazılmış olan kitabesidir ve bu kralın fetihlerini içermektedir.

Ayrıca Ahamenişler dönemi İran’ında Zerdüş’tün Avestası’nın diliyle, Hindistanda kullanılan Sanskritçe de kullanılmaktaydı. Bu üç dil kelime ve gramer bakımından benzerlikler göstermektedir. Araştırmalar bu milletlerin eski çağlarda birlikte yaşamış olduklarını ve daha sonra göç sebebiyle ayrıldıklarını göstermektedir. Ahamenişlerin son hükümdarı olan III. Dara M.Ö.336’da İskender’e yenilince imparatorluk sona ermiştir. Daha sonra İranlılaşmış olan Çin Türkleri yani Partlar İran’ı yönetmeye başlamıştır. Partlar da M.S. 226’da Sasan’ın torunu Erdeşir’in kurduğu Sasaniler tarafından ortadan kaldırılır. Sasaniler de Halife Ömer zamanında M.S. 652’de yıkılır.

Zerdüş’tün M.Ö. VI. yüzyılda Ahamenişlerin son devirlerinde doğuda yaşadığı tahmin edilmektedir. Zerdüş’tün kutsal kitabı *Avesta*’dır. Avesta dini metinlerden, törenlerde okunan dua ve ilahilerden oluşur. Zerdüştlük Sasaniler zamanında resmî din olarak kabul edilmiştir. Eski İranlılara göre Hürmüz hayrı, Ehrimen şerri, bunların üstünde en büyük tanrı Ahoramazda da bütün evreni idare eden ve yaratan tanrılarıdır. Hürmüz, ışık, Ehrimen de karanlıktır. Hürmüz, iyiliği, dünyayı yaratmış; Ehrimen de kötülüğü, devleri, yılanları ve zararlı hayvanları yaratmıştır.⁷ Bu dinde

⁷ Muhammed-i İsti’lâmî, **Bugünkü İran Edebiyatı Hakkında Bir İnceleme**, Çev. Mehmet Kanar, Kültür Bak. Yay, Ankara 1981, 244s.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

ibadet ateşe tapmaktır, üstü açık yüksek tepelerdeki ateşgedelerde hiç durmadan ateş yanar ve çıkan alev Hürmüz'ü temsil eder.

Ancak Avesta'nın içinde yer alan *Gathaların* bizzat Zerdüştün kaleminden çıktığı tahmin edilmektedir, bu bölümde eski Aryan mit ve efsanelerinden ve çok sayıdaki tanrılara dua ve yakarışlardan ya da kurban merasimlerinden söz edilmemektedir. Tanrıların yerini tek tanrı Ahoramazda almıştır. Ayrıca Zerdüşt Çindeki Konfüçyus kadar olmasa da toplumdaki haksızlık ve adaletsizliğe daha çok vurgu yapmakta, doğruluğu övmekte, yalancılığı çok sert bir şekilde yasaklamaktadır. Hindistan'daki gibi dünyadan el etek çekip hazların bağından kurtulmayı değil; çalışmayı öğütlemekte hatta şart koşturmaktadır. Zerdüştlük Mani adında birinin çıkmasıyla (M.S.243-273) bir ara sarsıntı geçirir, fakat onun öldürülmesiyle yeniden toparlanır.

Ahamenişler döneminde çok gelişen İran uygarlığı, İskender'in ülkeyi fethetmesi ve eserleri Yunancaya çevirterek asıllarını yakmasıyla önemli bir duraklama yaşamıştır. Hatta bir ara bölgede Yunanca konuşmak moda olmuştur. Sasanilere kadar devam eden Yunan tesiri özellikle de Nuşirevan zamanında kırılmış; edebiyat, bilim ve sanat ilerlemiş, tekrar Yunancadan, Hintçeden ve Pehleviceden çeviriler yapılmıştır. VII. yüzyılda İslamiyetin İran'a girmesiyle ise yepyeni bir dönem başlamıştır. Ancak İslam'dan sonra X. yüzyıla kadarki dönemde Farsça herhangi bir eser yazılmamıştır. İlk olarak X. yüzyılda Samânî padişahlarının saraylarında yeni Farsça kullanılmış ve Rûdekî ile güzel şiirler yazılmıştır.⁸

Görüldüğü gibi Fars kültürü İslamiyetten önce çok zengin ve büyük bir birikime sahipti. Ancak İslamiyetle beraber İranlılar yaklaşık üç yüz yıl herhangi bir eser kaleme almamış ve geçmişinden kopuk yaşamıştır. X. yüzyıldan itibaren ise İranlılar kendi geçmişlerini araştırmaya başlamış ve ilk eserler verilmiştir. Şehnâme bunun en açık delilidir.

Şark-İslam medeniyeti tasavvuf, güzel sanatlar ve edebiyatta asıl büyük gelişimini X. yüzyıldan itibaren gerçekleştirmiştir. Bunun en açık delili ise Şark klasiklerinin M.S. X ila XV. yüzyıllar

⁸ Mürsel Öztürk, *İslamiyetten Önceki İran Şiiri*, Ankara Üniv. Bas. , Ankara 1983, s. 9

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

arasında kaleme alınmış olmasıdır. Edebiyat açısından bakıldığında Şark-İslam medeniyetinin bu yüzyıllarda olgunluk dönemini yaşadığı söylenebilir. Bu dönem, medeniyetin en verimli dönemidir ve idarede Selçuklular, edebiyatta Farslılar etkilidir. Dönemin en belirleyici ve baskın ilim dalı ise tasavvufur ve hatta şiir, edebiyat ve felsefeye de yön vermiştir. Dolayısıyla şiir diliyle kaleme alınan eserlerde bile tasavvufun derin etkisi görülür.

Bağdat ve Kahire'den sonra İranlılarla beraber medeniyet merkezlerinin de değiştiği görülür. Yeni merkezler Horasan eyaletindeki Tebriz, Şiraz, Merv, Belh, İsfahan, vb. gibi İran kültürünün etkin olduğu yerlerdir. İranlıların büyük âlim ve mutasavvif-şairleri ise İmam Gazali, Ahmed Gazali, Ömer Hayyam, Hakîm Senâî, Feridüddin Attar, Nizamî, Mevlana, Hüsrev, Sadi-i Şirazî, Hafız-ı Şirazî ve Molla Camî'dir.

Arapların İran'ı fethi Hz. Ömer zamanında gerçekleşir; siyasî fethi kültürel fetih takip eder. Yaklaşık üç yüz yıl boyunca ilmî ve edebî eserlerde Farsçanın yerine Arapça kullanılır. Devletşâh ülkeye Arapçanın hâkim olmasını Araplara ve İslamiyete bağlar: "Âlimler ve fazıllar İslamdan önce Farsça ile söylenmiş şiirler bulamadıkları gibi şairlerin adlarını da bir yerde görememişlerdir. Araplar, İslam dinini İran'da kuvvetlendirmek için Acemlerin adetlerini unutturdular. Rivayete göre Abbasiler zamanında Horasan valisi Abdullah b. Tahir'e bir adam bir kitap getirdi. Emîr, kitabın ne olduğunu sorunca adam: Bu Vâmık u Azrâ kıssasıdır ve güzel bir hikâyedir, filozoflar bunu Nuşirevan için yazmışlar dedi. Emîr: Biz Kur'ân ve hadisten başka bir şey istemeyiz, bunlar Mecusî eserleridir dedi ve kitabın suya atılmasını istedi. Bundan sonra Acem ve Muğların (Mecusî rahibi) vücuda getirdikleri bütün kitaplar yok edildi. Bu yüzden Samanoğulları zamanına kadar Farsça şiir görülmedi. Nizamülmülk, Siyer-i Mülûk'ta hikâye eder ki Dört Halife zamanından Gazneli Mahmud'a kadar kanunlar, fermanlar Arapça yazılırdı. Sarayda Farsça ferman yazılması ayıptı. Bu adet Arapça bilgisi az olan Alparslan'ın veziri Kündürî zamanında kaldırıldı, fermanlar Farsça yazılmaya başlandı."⁹

⁹ Devletşah, *Devletşah Tezkiresi*, MEB Yayınları, Ankara 1963, s. 55.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

Avfî'ye göre İran'da Farsçanın tekrar canlanması Tahiroğullarıyla başlar: "Halife Memun'un faziletleri eşsizdi. Şiir ilminde tam maharetli, Arapça ve Farsçaya hâkim idi. Memun'dan sonra kimse Farsça şiir söylemedi, ta ki Tahiroğulları ve Leysoğulları zamanına kadar. Bunların döneminde birkaç şair yetişti. Ne zaman ki Samanoğulları zamanı geldi, birçok şair ortaya çıktı, büyük şairler yetişti."¹⁰

Tezkirelerin de belirttiği gibi X. yüzyılda İranlılar önce kendi dillerine, sonra da eski kültürlerine dönüş yaptılar. Çok geçmeden eski İran'ın tarihini ve kahramanlıklarını anlatan *Şeh-nâme* kaleme alındı. Bu eser çok ilginç bir şekilde klasik Türk şiirinin bile beslendiği eserlerden birisi haline geldi. Ayrıca İslam dünyasında batınî ve tasavvufî hareketlerin revaçta olduğu bu yüzyıllarda eski İran dinine ait bazı fikir ve düşünceler kullanılmaya başlamıştır. Mesela XII. yüzyılın İranlı âlimlerinden Şehristanî, *El-Milel ve'n-Nihal*'de Zerdüştlük hakkında şunları anlatır: "Bu dinde vahye inanmak vardır ve tıpkı Yahudilik ve Hıristiyanlık gibi tek tanrılı bir dindir. Zerdüştiler de ehl-i kitaptırlar ve ahirete inanırlar."¹¹ Aynı yüzyılda İsrakiliğin kurucularından kabul edilen Şahabeddin Sühreverdî de bu dine ilgi duyar ve bu dinin nurzulmet dualizminden faydalanır. Zerdüştilerin tanrı için "Nûru'l-Envâr" dediklerini söyler. Muhammed Şehrîzurî ile Molla Sadra'nın da Sühreverdî yolundan gittikleri bilinmektedir. Ayrıca X. yüzyılda büyük İslam düşünürü Birunî, diğer dinler gibi Zerdüştiliği de *Asaru'l-Bakiye* adlı eserinde anlatırken; Mesudî *Et-Tenbih ve'l-Eşraf*'da konuyla ilgili ayrıntılı bilgi vermiştir.

3. Türk Kültürü

Şark-İslam medeniyetinin üçüncü önemli ögesi Türk kültürüdür ve Türkler VIII. yüzyıldan itibaren İslam dinine girmeye başlamışlardır. Orta Asya'da yaşayan Türkler, yarı göçebe bir hayat tarzını benimsemişken VIII. yüzyılın ortalarında Doğu Türkistan'a doğru göç eder ve yerleşik bir hayata geçerler. Bu dönemlerde önce Çin, ardından da Hint ve İran medeniyetleriyle

¹⁰ Avfî, *Lübâbü'l-Elbâb*, şrh. Said-i Nefisî, Tahran 1232, s. 27.

¹¹ Asiye Tiğli, *Zerdüşst Hayatı ve Öğretileri*, Beyan Yayınları, İstanbul 2004, s. 36.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

kültür alışverişinde bulunan ve özellikle de Budizm ve Maniizm etkisinde eserler veren Türkler, aynı yüzyıldan itibaren İslamiyeti tercih ederler. İslamiyeti İranlılardan öğrendikten sonra da X. Ve XI. yüzyıllarda yeni medeniyetin tesirinde önemli birkaç eser verirler.

Ancak bu birkaç eserden sonra uzun bir süre Türkçe, edebiyat dili olmaktan çıkar ve Horasan ve Orta Asya'nın tartışmasız dili Farsça olur. Bu durum XIII-XIV. yüzyıla kadar böyle devam eder. Bu yüzyıllardan itibaren çeşitli sebeplerle Türkçe edebiyat ve şiir dili olmak üzere gelişmeye başlar. Zaten Türklerin Şark-İslam medeniyetinde birçok açıdan etkili olmaya başlamaları ve kendilerini hissettirmeleri de bu döneme rastlar. Çünkü bazı konularda Türkler -mesela idare ve hükmetme gibi- müslüman olduktan hemen sonra etkili olmaya başlamışlardı. Mesela XI. yüzyıldan itibaren İslam dünyası Karahanlılar, Gazneliler, Selçuklular, Timuroğulları ve Osmanlılar gibi Türk devletleri tarafından yönetilmekte idi. Önceki dönemde yönetim ve askeri alanla sınırlı olan Türk etkisi, XIV. yüzyıldan itibaren hemen her alanda kendisini hissettirir. Türklerin her açıdan sahneye çıkması Timuroğullarıyla başlayıp Osmanlılarla devam etmiştir. Bu devletler döneminde Şark-İslam medeniyetinin merkezleri ise Türk kültürünün yoğun bir şekilde izlerini taşıyan Semerkant-Herat-İstanbul'dur.

Bahsi geçen bu üç kültürün de beslenme kaynağı olan Şark-İslam medeniyeti, başlangıcından itibaren çeşitli gelişmelere ve değişmelere uğrayarak yoluna devam etmiştir. Önceleri Hz. Muhammed'e inen Kur'an ve hadisler sağlam bir şekilde tespit edilmeye ve doğru anlaşılmaya çalışılmıştır. Ardından bu temeller etrafında yeni ilimler gelişmiş, büyük âlim ve düşünürler yetişmiştir. Daha sonra İslamiyetin özgün bir yorumu olan tasavvuf ve onun etrafında örgülenen şiir öne çıkmış ve dolayısıyla maneviyat ve batın ağırlıklı bir dünyaya doğru evrilme olmuştur. Bu tür batınî ve manevî yorum ve eğilimler güzel sanatların da inkişafını sağlamış ve Şark-İslam medeniyetinin yeni atılım sahaları bu alanlar olmuştur. Bu genel açıklamalardan sonra Hint medeniyetine geçebiliriz.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

C. Hint Medeniyeti

Hint medeniyeti çok ilginç bir medeniyettir, çünkü şu anda yeryüzünde mevcut olan dinlerin, dillerin ve felsefelerin yarısından fazlası Hindistan'dadır. Özellikle de Milattan önceki son beş yüz yılda Brahmanizm, Budizm ve Jainizm'in de tesirinde mistik bir edebiyat doğmuştur. Miladın ilk yıllarında ise büyük destanlar son şekillerini almış, zengin bir masal edebiyatı ortaya çıkmıştır. Hintlilerin en eski kutsal metinleri ise Vedalardır. Vedalar dört bölümden oluşur. İlki Rig-Vedadır ve Tanrılara söylenmiş ilahilerin derlemesidir. Hint nesrinin ilk örneği olan Yacur-Veda adak törenlerinde okunacak dualardan oluşur. Sama-Veda musiki bilgisi, Atharda-Veda ise sevgi ve tören adabını anlatır. Bu metinlerden anlaşıldığına göre ilk Hintliler tek tanrılı bir dine inanıyordu, daha sonra ortaya çıkan tanrılar tek tanrının çeşitli yönlerini belirten isimler gibi görünmektedir. Bunlar Agni (ateş), Agni'nin iki kızından Mitra (gündüz), Varuna (gece), Şafak ve Güneş tanrılarıdır.

Ardından Brahmanizm'le rahiplerin ve kast sisteminin ortaya çıktığını görüyoruz. Brahmanizm'in kutsal metinleri Upanışadlardır ve Vedaların yorumu niteliğindedir. Bu dönemde yeni tanrılar çıkar, ilahinin yerini tefsir, duanın yerini vaaz alır. Eski inançlarla yenilerini bağdaştırmak için etimoloji icat edilir, kelimelerin manası zorlanır. Vedalar'ı yorumlayan rahipler tevîl yoluyla istediklerini söylerler. Upanışadlarda karşımıza çıkan ilk yenilik ise Samsara (ruhların göçü), yani reenkarnasyondur. Ayrıca bu dinde yaratıcı Brahma ile varlık Atman vardır. Brahma, Atman'ın dışında aranmaz, ikisi bir bütündür, yani panteizm. Dolayısıyla ruhların göçü düşüncesi ile panteizm Hint kökenlidir. Daha sonra Budha çıkmış, panteizm'i yorumlayarak Nirvana düşüncesini geliştirmiş ve kast sistemine karşı çıkmıştır.¹² Vedalardan Upanışadlara kadar uzanan süreci şöyle değerlendirebiliriz: Vedalar şairlerin eserleridir; ayrıntılı ayinlerden oluşan Brahmanalar rahiplerin çalışmalarıdır; gizli öğretilerden oluşan Upanışadlar ise mistiklerin öğretilerinden ibarettir.

Ardından destan çağı başlamış ve Budizm'in batındaki ifratı kırılmıştır. Bu yüzden dönemin en önemli eserleri olan

¹² Asaf Halet Çelebi, **Pali Metinlerine Göre Gotama Buddha**, Hece Yayınları, Ankara 2003, s. 40.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

Mahabharata ve Ramayana'da Hint medeniyetinin terkiğini görürüz. Onlarda Vedalara kadar uzanan geniş bir birikim yer alır. Humbolt Mahabharata'nın Bhagavad-Gita bölümü için: "dünyanın hiçbir dilinde bu kadar güzel, böylesine derin bir şiir yazılmamış, yazılamaz da, mısralar olgun meyveler gibi hakikat dolu. Bütün çağların en felsefi şiiridir." der.

Hintliler Mahabharata ve Ramayana'yı işlenmiş şiirin ilk örneği sayarlar. Ancak her iki eser de birer destan olduğu için lirik ve sanat açısından belli bir seviyeyi geçmeleri imkânsızdır. Lirik şiirin ilk örneklerine ise Budizmden sonra rastlarız. Bütün milletlerde gerçek şiir Klasik dönemde ortaya çıkar, Hint edebiyatında da aynısı olmuştur. Hint'te klasik şiir denince akla Kalidasa gelir. M.S. IV. yüzyılda yaşadığı tahmin edilen Kalidasa ilk çağların buruk, haşin edebiyatıyla, daha sonraki devirlerin yapma çiçeklerine benzeyen süslü edebiyatı arasındaki mükemmel dengeyi bulmuştur.

Aynı dönemde Hindistan'da masallar da derlenmeye başlamıştır. Bir görüşe göre masalın vatanı da Hintdistan'dır, buradan bütün dünyaya yayılmıştır. Cemil Meriç, Samsara, yani ruh göçünün masalı teşvik ettiğini ve hayali felsefeleştirdiğini düşünür. Bu durumda Hint masallarının en eskisi olan Pança-Tantra (Kelile ve Dimne) masalların atası olur. Bu eser Milattan sonraki yüzyıllarda dilden dile dolaşmış, III. yüzyılda da derlenmiştir. Çerçeve masal mantığıyla kaleme alınan Pança-Tantra girişten sonra beş bölümdür. Her bölüm bir çerçeve hikâyeye onun içindeki hikâyeciklerden oluşur, ayrıca yer yer manzum hikmetler de vardır. Hikâyenin yazılış gayesi, Mehapur hükümdarının tembel üç şehzadesini adam etmektir.

Cemil Meriç, Hint medeniyetini kendine has -biraz da denemeyi andıran- uslubuyla şöyle anlatır: "Hintli'nin ruhu da tabiatı gibi bir tezatlar mahşeri; şiirle dua, felsefe ile din, inkârla iman kucak kucağa. Ama bu mahşer bir kaos değil, çağların rengarenk mozayiginden tılsımlı bir bütün yaratmış zaman. Hint düşünce-sinde Hint şallarının esrarlı ahengi var."¹³

¹³ Cemil Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, İletişim Yay, İstanbul 1994, s. 89.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

D. Şark-İslam Dünyası ve Batı'nın Hint Medeniyetiyle Münasebetleri

Şark-İslam dünyasının Hint dünyasını tanıması İranlılar vasıtasıyla olur. Çünkü İranlılar Hint medeniyetiyle çok erken devirlerde tanışılar. İran kültürünün en parlak devri olan VI. yüzyılda Nuşirevan (531-579), bir yandan Yunan düşüncesine, diğer yandan Hint felsefesine kapılarını ardına kadar açar. Bu dönemde birçok eserle beraber *Kelile ve Dimne* de devrin Farsçasına çevrilir. İran müslümanlar tarafından fethedilince *Kelile ve Dimne*, Halife Mansur'ın emriyle Mukaffa tarafından Arapçaya çevirttirilir. XII. yüzyılda ise Gaznelilerin emriyle tekrar Arapçadan Farsçaya çevrilir. Ayrıca bu bölgeye, yani İran ve Maveraünnehir'e İslam öncesi dönemde Hint kültürü girmişti ve bölgeye azımsanmayacak bir etki yapmıştı. Dolayısıyla bu bölge fethedilince İslam dünyası Hint kültürünü de tanımış oldu.

Ayrıca Harezmi VIII. yüzyılda Brahma Siddanta'tan aktarmalarla bir eser derler. Yine Mansur (754-775) zamanında Bağdat'tan Hindistan'a elçilerle beraber giden bilim adamlarının *Brahma Siddhanta ve Khandakhadyaka* adlı kitaplarını Fizârî ve Yakub b. Tarîk çevirir. Harun Reşid (786-809) zamanında ise Bermek ailesi bir taraftan Hindistan'a tıp öğrenmeleri için bilginler gönderirken; diğer taraftan Hint âlimlerini getirterek Bağdat hastanesinde çalıştırır; tıp, felsefe, astroloji vb. konularda Sanskrit dilinden Arapçaya çeviriler yaptırır.

Ancak Şark-İslam medeniyetinin Hint medeniyetiyle bizzat yerinde tanışması IX. yüzyılda gerçekleşmiştir. Bu yüzyılda Araplar, Hindistan'a vaizler göndermişlerdir. Hatta Hallac-ı Mansur bile bu ülkeye dini ve özellikle de tasavvufu yaymaya gitmiştir. Fetih anlamındaki ilk yakın temas ise X. yüzyılda Gazneli Mahmud'la olur. Onun yoğun çabasıyla Kuzey Hind'in büyük bir bölümü İslamiyetin hâkimiyeti altına girer. Bu dönemde özellikle de El-Biruni'nin Hint düşüncesini tanıdığını ve tanıttığını görüyoruz. "Hint edebiyatının ilk fatihi Harezmi bir Türk. İslam dünyası ile Brahmanlar diyarı arasında atılan ilk köprü onun eseri: El-Biruni. Bin yıl önce. Batı da bizden öğrenmiş Hint masallarını.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

Hümayunname, Kelile ve Dimne, Heft Peyker ve Tutiname'yi dünyaya tanıtmışız, ama biz tanımamışız."¹⁴

Hindistan'ın ikinci büyük fatihi Timur'dur, ardından Babur Şah gelir. Onun üstün gayretleri sonucu Hindistan tekrar Müslümanların hâkimiyeti altına girer. Diğer taraftan Hintlilerin de tasavvuftan çok etkilendiği görülmektedir. Hindistan'da özellikle de XVI. yüzyıldan itibaren Babür ve Ekber Şah'la beraber uzun yıllar Türk-İslam düşüncesi hüküm sürmüştür. Dolayısıyla Şark-İslam medeniyeti temelde iki farklı kaynak yoluyla Hint'le etkileşime girmiştir denilse yanlış olmaz: *Mistisizm ve Masal*.

Yukarıda Şark-İslam medeniyetinin Hint medeniyetiyle münasebetleri anlatılırken Gaznelilerden ve Babürlülerden bahsettik ve onların uzun süre Hindistan'ı idare ettiğini söyledik. Gerçekten de X. yüzyıla kadarki zaman diliminde Hindistan'da ne yerel güçler ve ne de dışardan gelen unsurlar tarafından birlik sağlanamamış ve Hindistan bu tarihe kadar güçlü bir devlet tarafından yönetilmemişti. Bu tarihe kadar olan dönemde başta Yunanlılar ve İranlılar olmak üzere birçok millet Hindistan'ı işgal etmiş, fakat hiçbiri tutunamamıştı. Kimileri bir süre sonra geri dönmek zorunda kalırken, kimileri Hindulaşarak kaybolup gitmişti. Yani bu geniş ve karışık ülkede ilk olarak Gazneliler tarafından birlik sağlanmış, dolayısıyla o bölgenin İslamlaşması ve oralarda Türk kültürünün hâkim olması da bu dönemle beraber olmuştu. Ardından Babürlüler tarafından idare edilmiş ki onlar da Türktür. Babürlüler, Gaznelilere göre hem Türk kültürüne daha yakın olmaları ve hem de edebiyat dillerinin Türkçe olması sayesinde yaklaşık üç yüz yıl boyunca bölgeye Türk kültürünü hâkim kılmışlardır.

En parlak dönemini XVI. yüzyılda Babür Şah, Hümayün Şah ve Ekber Şah döneminde yaşayan Babürlüler, Osmanlılarla iyi ilişkiler kurmuş ve gerektiğinde Osmanlılardan yardım istemişlerdir. XVI. ve XVII. yüzyılda İstanbul'dan Hindistan'a silah, mühimmat ve maddi yardımların gittiği kaynaklarda yazmaktadır. Hatta XVI. yüzyılın önemli denizcilerinden Seydi Ali Reis'in birkaç kez bu yardım gemilerine komuta ettiği, oralarda kaldığı süre zarfında da bölgenin lehçesi olan Çağatay Türkçesini öğrenerek o leh-

¹⁴, Meriç, a.g.e., s. 85

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

çede şiirler yazdığı bilinmektedir. Seydi Ali Reis bu seyahatini, Hümayün Şahla aralarında geçen sohbetleri ve şiirlerini *Miratü'l-Memalik* adlı eserinde uzun uzun anlatmıştır.

Yukarıda da beyan ettiğimiz gibi Hintlilerle Müslümanlar ve Türkler arasındaki münasebet daha çok mistisizm ve masal üzerinden olmuştur. O bölgeyi her ne kadar uzun bir süre Türkler ve dolayısıyla Müslümanlar idare etse de ülkenin güneyinde Hinduizm tesirini sürdürmeye devam etmiştir. İki medeniyet arasındaki mistik etkileşime iki taraflı bakabiliriz. Birinci etkileşim ki Hinduizmden İslam tasavvufuna doğru olmuştur ve bu etki ayrıca incelenecektir. İkinci etki ise bizzat Hindistan'da yaşayan müslümanlar ve Hindularla ilgilidir ve karşılıklı bir etkileşim söz konusudur. Bu etkileşimin yoğun olduğu dönem ise XV ve XVI. yüzyıllardır. Bilindiği gibi Hinduizm Gupta döneminde yani IV ila VII. yüzyıllarda hemen hemen son şeklini almış ve şiir, sanat ve edebiyatta belli bir kıvama ulaşmıştı. Bundan sonraki dönemlerde ortaya çıkan mistikler oluşan bu terkip çerçevesinde yeni yorumlara gidiyordu.

Birçok büyük Hint mistiği Hinduizmin panteizmiyle, tasavvufun Vahdet-i Vücudu arasında bağlantılar kuruyor ve tasavvufun etkileniyordu. Bunlardan birisi XV. yüzyılda yaşayan büyük Hindu mistiği Ramananda'dır. Hatta Ramananda'nın on iki talebesinden biri olan Kebir müslümandır. Ramananda Rama'nın en yüce Rab olduğunu, kurtuluşun sadece aşk ve ona ibadetle ve onun kutsal adını tekrarlamayla elde edilebileceğini öğretti. Ramananda'nın öğretileri iki koldan devam etti. Bunlardan birisi Kebir'in de bağlı olduğu koldur ve bu kolun mensupları İslamla Hinduizmi terkibe sokmuştur. Birçok Müslüman mutasavvıfın da bu koldan etkilendiği görülmektedir. Kebir bir taraftan karma, samsara, Brahman, maya, lila, mokşa gibi Hindu doktrin ve kavramlarını kullanırken, diğer taraftan put, ibadet, kast ve ayinin geçersizliğini savunurdu. Sikh dininin kurucusu Nanak da aynı atmosferde yetişti, ancak o, İslamiyetten ziyade Hinduizme daha yakın durmaktadır.¹⁵ O, Lahor'da Hindu rahipleriyle beraber Müslüman sufileri de dinlemiş; her ikisinden de birçok şey almıştır.

¹⁵ D. S. Sarma, *Hint Dini Tarihine Giriş*, çev: Fuat Aydın, Ataç Yayınları, İstanbul 2005, s. 86.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

Sikh'in telkin ettiği dinle Kebir'ininki arasında fazla bir fark olmadığı da açıktır.

İşte böyle karışık bir ortamda Hümayun Şahın oğlu Ekber Şah iktidara geçince Din-i İlahî adıyla yeni bir din ortaya attı. Bu din aslında yeni bir din olmaktan ziyade Kebir ve Nanak gibilerin yaptığı gibi İslamla Hinduizmin terkiibinden oluşan mistik bir hareketti. Önceleri Ekber Şah zorla taraftar toplamış olsa da her iki kesimden bu harekete herhangi bir destek gelmedi ve kısa bir süre sonra da bu din tarihe karıştı.

Her ne kadar Babürlülerin Hindistan'a hâkimiyeti İngilizlerin gelişine kadar sürmüş gibi görünse de aslında bu böyle değildir. Çünkü daha 18. yüzyılın ortasına doğru Hintliler ülkenin büyük bir kısmını hâkimiyeti altına almıştı. Bu dönemde Müslümanlara karşı Hintlilerin savaşçı kolu Sikhlerin organize olduğu ve egemenliği ele geçirdikleri görülür.

Batılıların Hindistan'ı ilk tanınması ise Büyük İskender'e kadar uzanır. İskender Doğuya olan büyük seferinde Hindistan'ı ele geçirir, fakat ülke üzerinde ciddi bir tesiri olmaz. İskender'in bu seferiyle ilgili olan İskendernameler Şark-İslam edebiyatının klasikleri arasındadır. Birçok şairin bu konuyu mitolojik bazı unsurlarla beraber işlediği görülür. Batılıların Hindistan'a ikinci çıkışı, Portekizliler tarafından 1498'de gerçekleşir. Bu seferde de iki tarafın birbirini tanımadığı ve birbirlerini etkilemedikleri görülür.

Batının Hindistan'a üçüncü çıkarması 1835'te İngilizler tarafından yapılır, bu sefer çok önemlidir, çünkü İngilizler kendi dil ve kültürlerini yaymak için ellerinden geleni yaparlar ve başarılı da olurlar. Bu gelişte Batılılar, Hintlileri sömürgeleştirmek ve asimile edebilmek için müsteşrikler vasıtasıyla Hint medeniyetini yakından tanımaya başlarlar. Bu tanıma onları hayrete düşürür, çünkü Hristiyan dünyası tarihte başka Avrupalılar da olduğunu anlamış olur. Cemil Meriç bu konuda: "Avrupa artık küçük gördüğü Asya'dan ipek ve baharat değil, şiir, inanç ve felsefe istemektedir. Çağımızın nice ünlü filozofları kurtuluşu Doğu'da arıyor, hikmetin ezeli vatanı Doğu'da. Avrupa artık biliyor ki edebiyat sarayına Doğu revakından girilir. Biliyor ki Doğu'yu kucaklamayan bir hümanizma anadan doğma sakat. Ve Asya Avrupalıla-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

şirken, Avrupa Asyalaşiyor.”¹⁶ der. Avrupalı müsteşrikler, Hint dünyasıyla ilgili araştırmalarını artırarak devam ettirirler. Bunun sonucu olarak Batı’da Hint dünyasının mistik yönü büyük bir ilgi uyandırır, hatta birçok insan Budizme geçer.

Masal ve Mistisizm

Masalın anavatani hiç kuşkusuz Hindistandır ve yeryüzündeki ilk masal kitabı bir Brahman rahip olan Beydaba tarafından M.S. III. yüzyılda derlenmiştir. Bunu *Tutinâme*, *Hef Peyker* ve *Hümayünnâme* gibi eserler takip etmiştir. Bu masal kitaplarının ortak ve belirleyici bazı özellikleri vardır ve bunlar başta Şark-İslam dünyası olmak üzere bütün dünyayı zaman içinde etkilemiştir. Bu özelliklerden ilki hikmettir ve eldeki bilgilere göre hikmetin de anavatani doğudur. Başta Hindistan olmak üzere bütün Doğu’da varlığın ve yaratılışın büyük bir sır olduğu düşünülür ve bütün mistik akımlar bu sırrı çözmeye çalışırlar. Mesela tasavvufta varlığın, “Sırlı ve Gizli Bir Hazine’nin” bilinmek ve sevilme üzerine görünür kılındığı düşünülürken; Hinduizmde Brahmanın (Tanrı), Atmanı (varlık) yarattığı ve ancak Atman’ın içinde gizli olduğu (panteizm) ve dolayısıyla da ona ulaşmak isteyenlerin Atmanın sırrına ermesi ve varlık senfonisine katılması gerektiği (Nirvana) düşünülür. Varlığın gizemi, sırrı, içyüzü ve dolayısıyla hikmeti açısından değerlendirildiğinde iki düşünce sistemi arasında büyük bir benzerliğin olduğu söylenebilir. Birbirinden farklı tarifleri ve alanı olmasına rağmen Şarkta mistik hikmetin ilk konusu isim, sıfat ve fiilleriyle Allah’ın bilinmesidir, ardından yarattıklarıyla olan ilişkisi, görünürlüğü, görünürlük derecesi, vb. konular gelir. Kısacası Şarktaki tasavvufî ve mistik hikmet Yaratana yaratılan arasındaki ilişkiler yumağı üzerinde yoğunlaşmıştır denebilir.

İşte ilk olarak Hindistan’da ortaya çıkan masalların en temel özelliği de bu hikmetin peşinde olmasıdır. Bu masallar dışyapı itibarıyla kimi zaman bitkiler ve hayvanlar, kimi zaman da insanlar arasında geçen basit olayları anlatıyor gibi görünse de karineler ve ipuçları değerlendirildiğinde içyapıda Tanrı-varlık ilişkisi,

¹⁶ Meriç, a.g.e., s. 87.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

Tanrı'nın varlık üzerindeki kudreti, etkisi, gücü ya da ideal bir kulun nasıl olması gerektiği, çevresine ve Yaratıcısına karşı olan görevleri, vb. konulara işaret ve imada bulunur. Özünde Şark-İslam medeniyetinin kodlarıyla neredeyse birebir örtüşen hikmetli Hint masalları tabii olarak Şark-İslam dünyasında büyük bir rağbet görmüştür.

Bu masalların Şark-İslam dünyasında rağbet gördüğünün en önemli göstergesi ise şekil benzerliğidir. *Kelile ve Dimne* ile başlayan ve *Tutinâme* ile devam eden çerçeve hikâye modeli Hint kaynaklıdır ve Şark-İslam dünyasında da kullanılmıştır. Mesela *Kelile ve Dimne* Mehapur hükümdarının çocukları için yazılır ve anlatıcı Beydaba'dır. Eserde iki çakal, aslan ve diğer bazı hayvanlar vardır. Çakallar ve yeri gelince diğer hayvanlar konuyla ilgili irili ufaklı masal ve hikâyeler anlatırlar, bazen masal içinde masal olur ve en sonunda olay toparlanır. Aynı kurguyu *Tutinâme*'de de görürüz. Orada da tüccar Hoca Sait, eşi, akıllı papağan ve aptal papağan vardır. Hoca Sait sefere çıkınca hanımı nefesine yenilir ve onu aldatmaya kalkar. Aptal papağan kadına niyet ettiği işin çirkinliğini anlatır, ancak kadın, aptal papağının üslubunu beğenmez ve onu öldürür. Devreye akıllı papağan girer, bir gece aldatmak için hazırlanıp da kapıya gelen kadına konuyla ilgili çok ilginç bir masal anlatır ve o gece öyle geçer, yeni masallar anlatma işi bu şekilde uzun geceler boyu devam eder ve nihayet Hoca Sait gelir.

Çerçeve masal tekniği Hint masallarının Şark dillerine çevrilmesiyle beraber ilk olarak *Bin Bir Gece Masallarında* kullanılır. Masalda bir padişah vardır ve kendisini aldatan eski eşinden huncunu almak için ülkenin genç kızlarıyla önce evlenir, ertesi sabah da onları öldürtür. Akıllı bir genç kız olan Şehrazat, hem kendini, hem de genç kızları kurtarmak için bir plan yapar. Bu plana göre padişahı masalla oyalayacak, eğitecek ve sonunda da onu bu zulümden vazgeçirecektir. Nitekim her gece anlattığı hikâyeleri en heyecanlı yerinden keserek infazını bir sonraki güne erteletmeyi başarır. Nihayet anlattığı 264 hikâyeyi 1001 gecede bitirir. Son gece padişah Şehrazat'ı öldüremeyeceğini ve yaptığı işin yanlışlığını anlar, onunla mutlu bir hayat yaşar ve bu âdetinden de vazgeçer. *Tutinâme*'de de aynı yöntem kullanılır. Bu tür doğrudan masal anlatan kitapların yanında Şarkın en büyük klasiklerinden kabul

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

edilen Mantıku't-Tayr, Leyla ile Mecnun, Mesnevi gibi eserlerde de çerçeve hikâye modelini görürüz.

Ayrıca bu masalların bir önemli yönü de -ve belki de en önemli yönü- masalın içindeki muhatabına ve dolaylı olarak okuyucuya masal yoluyla doğruları göstermektir. Bu yöntem yani bilgece, usulünce ve çok yerinde örneklerle muhataba yol gösterme yöntemi Şarkta hem eğitim müesseselerinde, hem de tekke, zaviye, cami ve kıraathanelerde benimsenmiş ve yaygınlaşmıştır. Mesela Kelile ve Dimne'de hedef hem hükümdarın oğullarına, hem de kötü çakala doğruları göstermektir. Tutiname'de Hoca Sait'in eşinin erdemli bir insan olması için uğraşılır. Bin Bir Gece Masallarında ise hükümdarın öfke ve hırsıyla aldığı yanlış bir karar düzeltmeye çalışılır.

Bütün Şark masallarında masalın başkahramanı, yani asıl anlatıcısı; bütün gerçekleri en iyi şekilde bilen, meselelerin künhüne vakıf olan ve muhatabın bilgi ve görgü seviyesine en uygun nasihatları verebilen büyük bilge edasıyla hareket eder. Sanki bu masallardaki anlatıcı Hint medeniyetindeki guru veya Şark-İslam medeniyetindeki mürşittir ve muhatapları da müritlerlerdir. Her üç masalın başkahramanları olan Beydaba, akıllı papağan ve Şehrazat tam anlamıyla birer bilge edasıyla anlatırlar.

Şarkın bu hikmetli masalları toplumun bir kesimine değil, hemen her kesimine hitap eder. Başta hükümdarlar olmak üzere vezirler, din adamları, zahitler, esnaf ve tüccarlar kendi durumlarına göre hisselerini alırlar. Böylece masal yoluyla ideal bir toplum ve ideal insan portresi çizilmiş olur. Bu açıdan bakıldığında Şark-İslam medeniyetinin yapısına, *Bin Bir Gece Masallarından* daha ziyade Kelile ve Dimne ile Tutiname gibi Hint kaynaklı masalların uygun olduğu görülür. Çünkü *Bin Bir Gece Masalları*, nasihat ve hikmetten çok eğlence odaklı masallardır. Arada hisseli kıssalar olsa da asıl hedef eğlendirmektir. Diğer taraftan Hint masallarının odak noktası nasihat ve hikmettir, eğlendirmek ikinci derece hedef konumundadır. Hint masalları muhtemelen bu sebepten dolayı Şark-İslam dünyasında *Bin Bir Gece Masallarına* göre daha yaygındır ve Arapça dışındaki diğer dillere de daha çok tercüme edilmiştir. Yani Şark-İslam dünyası Kelile ve Dimne ile Tutiname gibi masalları *Bin Bir Gece Masallarından* daha çok benimsemiş ve tekrar tekrar üretmiştir. Hatta daha sonraları kaleme alınan ve hem

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

tasavvufun ve hem de medeniyetin başucu kitapları kabul edilen *Mesnevi*, *Mantıku't-Tayr* ve *Gülistan* gibi eserlere, *Bin Bir Gece Masallarından* ziyade bu eserler modellik yapmıştır dense yanlış olmaz.

Bu masallar bir taraftan çeşitli halk kesimlerini eğitmek için yazılmış görüntüsü verirken, diğer taraftan da insana, akıl ve duygularını doğru bir şekilde kullanabilme becerisini kazandırmak ve duygulara kapılarak yapılacak yanlışları düzeltmek için yazılmış izlenimi vermektedir. Yani bir nevi akıl ve duygu terbiyesi yapılmaktadır. Mesela insanın öfke ve nefretine hâkim olabilmesi, başkasına akıl verirken takip etmesi gereken yöntem, merhamet ve adalet dengesini kurabilme becerisi, vb.

Ayrıca Kelile ve Dimne ile Tutiname gibi Hint masalları sayesinde hayvan ve bitki hikâyeleri meşhur olmuş; hem Şark-İslam dünyasında, hem de Batı'da uzun bir süre kullanılmıştır. Bu tür hikâyeler sayesinde, doğrudan söylenemeyen ve bazılarını rahatsız eden düşünceler alegorik bir kurgulamayla hayvanların üzerinden anlatılmış olmaktadır. Ayrıca çocuklar dâhil herkesin ilgisini çekebilmektedir.

Hint medeniyetinin Şark-İslam medeniyetine ikinci büyük etkisi *mistisizm üzerinden* olmuştur. Yukarıda da anlattığımız gibi Hindistan'da M.Ö. 10. yüzyıla kadar uzanan mistik bir deneyim sözkonusudur. Böylesine köklü bir geçmişi olan Hinduizm çeşitli evrelerden geçmiş ve geliştirmiş olduğu Samsara, panteizm ve Nirvana gibi nazariyelerle, tasavvufta şahit olduğumuz birçok konuya kendi bakış açısından çözümler geliştirmişti. Diğer taraftan İslamdaki tasavvufi akımlar ve mutasavvıflar Hindistan'dakinden yaklaşık bin yıl sonra benzer konularda düşünmeye başlamış ve kendi düşüncelerini Kur'an ve hadisin ışığında sistemleştirmiştir.

Hint medeniyetindeki mistisizm ile İslam tasavvufu arasında, araştırıldığında, daha başka benzerlikler de bulunabilir. Fakat bu konuyu uzatmadan benzerliklerin sebeplerine girmek istiyorum. Bunun için öncelikle İslam tasavvufunu doğuran amiller üzerinde durmamız gerekecektir. Bilindiği gibi XIII. yüzyıla gelindiğinde tamamıyla felsefileşen ve sistemleşen bir tasavvufla karşılaşırız. Her ne kadar Hz. Muhammed döneminde manevi ve zühdi bir hayat olsa da böylesine bir sistemden söz etmenin im-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

kânu yoktur. Bu yüzden ilk ortaya çıkışından itibaren tasavvufu ilgilili bazı meseleler tartışma konusu olmuştur. Mesela tasavvufun menşeinin İslamî olup olmadığı, herhangi bir felsefî veya mistik akımdan etkilenip etkilenmediği, etkilendiyse ne derece etkilendiği, vb.

Bu tür tartışmalara fazlaca girmeden, tasavvufun özgün olmadığını ve diğer din ve felsefelerden etkilendiğini iddia edenlerin birkaç itirazına temas etmek istiyorum. Bunların ilki Hz. Muhammed'in zühdî bir hayat sürmesine rağmen fenâ, bekâ, tevhid, hazerat-ı hams, Vahdet-i Vücut gibi felsefi konulara hiçbir şekilde imâda bulunmamış olmasıdır. Hatta hem selefi âlimlerden, hem de bazı müsteşriklerden Kur'an ve hadislerin bu tür tevellere müsait olmadığı; ancak bazı mutasavvıfların zorlamayla bu tür manaları uydurduğunu iddia edenler bile vardır.

Tasavvufa tarihi süreç açısından baktığımızda birbirinden çok farklı üç dönemle karşılaşırız. İlki zühd dönemidir ve bu dönemde Hasan Basri'den İbrahim Edhem'e birçok zahid yetişmiştir. Dönemin zahitleri dünyadan el-etek çekmeyi, Allah'tan korkmayı tavsiye ederler ve Ehl-i Sünnete aykırı fikir ve davranışlardan uzak dururlar. Ardından geçmişe ait çok farklı kültür ve medeniyetlerin mirasını barındıran ve mistisizmin dünyadaki önemli merkezlerinden kabul edilen Horasan'da IX. yüzyılda tasavvuf dönemi başlar ve İslamiyet dışındaki felsefî ve mistik düşüncelerin daha önceden tartıştığı, ancak Kur'an ve sünnette yeri olmayan birtakım felsefî meseleler –fena, bekâ, Ene'l-Hak, vb.- gündeme gelir. İşte hem içeriden (İbn Teymiyye gibi Selefiler), hem de dışarıdan (Müsteşrikler) birçok araştırmacının İslam dışı olduğunu ve başka din ve felsefelerden geldiğini iddia ettikleri konular bu tür konulardır. Bu görüşe göre tasavvufun üçüncü döneminde, yani Vahdet-i Vücut aşamasında konuşulan, tartışılan birçok meselenin kaynağı İslam değildir. Hatta İmam Rabbanî gibi mutasavvıflar bile bu dönemin bazı görüşlerini eleştirmiştir.

Bu görüşte olanların İslam dışı dediği unsurları sayalım ve sonra da Hint felsefesine geçelim. Bu unsurlar başta Musevilik ve Hıristiyanlık olmak üzere Mecusilik, Yunan felsefesi ve Hint mistisizmidir. Mesela Reynold A. Nicholson, birinci dönem sufilerinin Sünni İslamla uyum içinde olduğunu, ancak ikinci ve üçüncü dönemde ayrılıkların baş gösterdiğini söyler ve mesela zühd hayatı-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

nın Hıristiyanlıktan etkilenerek oluştuğunu iddia eder. Ayrıca o: "Mısır, İran ve Suriye'nin fethiyle diğer medeniyetlerle irtibata geçilmiş ve köklü değişiklikler görülmüştür. Tasavvufun bu tür konulara girmesinde Yunan klasiklerinin çevrilmesiyle beraber ortaya çıkan kelimelerin de etkisinin olduğu söylenir ki bu okulların tartıştığı konular kimi zaman Yunan felsefesinden alınırken, kimi zaman da oradaki bir iddiaya verilen cevaplardan oluşmaktaydı. Zamanla aynı konular mutasavvıfların da gündemine girmiştir."¹⁷ demektedir. Gerçekten de fetihlerden önce Horasan ve çevresi birçok kültürün ve okulun aynı anda yaşadığı bir bölgeydi. Urfa ve Nusaybin okulları felsefede, İskenderiye ve Antakya okulları Hırisyanlıkla Antik Yunan'ın sentezinden oluşan mistisizmde, Cundişapur okulu Hintçe, Yunanca ve Süryanice'den Pehleviceye yaptığı çevirilerde öne çıkmıştı.

Bu bölgelerdeki felsefe ve dinlerin İslamî ilimleri hiç bir şekilde etkilemediğini iddia etmek çok doğru gibi görünmemektedir. Özellikle de yeni fetihlerle beraber gelen kültürler ve başta Yunanca olmak üzere Pehleviceden ve Sanskritçeden yapılan çeviriler beraberinde birçok meseleyi de taşımıştır. Hatta bu tür etkileşimler dolayısıyla Ehl-i Sünnet çizgisinin dışına çıkan felsefi ve mistik akımlar da gelişmiştir. Mesela Mutezile, Mürcie, Cebriyye, Kaderiyye, Meşşaiyye, İsrakiyye, vb. Kelam, felsefe ve tasavvuf okulları dışarıdan hızlı bir şekilde giriş yapan düşünce ve bilgilerden kendi bünyesine uygun olanların bir kısmını almış, bir kısmına karşı da alternatif fikirler geliştirmişti. Mesela Mutezile ya da Meşşaiyye bazı İslam dışı fikirleri benimserken; Eşariyye ve Maturudiyye bu fikirlere karşı Kur'an ve sünnet eksenli alternatif fikirler ileri sürmüştür. Bu durumda ilki Ehl-i Sünnet çizgisini zorlarken, ikincisi dairenin içinde kalmayı başarmış olmaktadır.

Aynı husus tasavvufi akımlar için de sözkonusuydu. Bazı akımlar ya da mutasavvıflar ehl-i Sünnet içinde kalırken, bazıları dışarıdan gelen fikirlere de açık duruyorlardı. Mesela Kadiriler, Nakşibendiler ya da İbrahim Edhem, Hasan Basrî, Cüneyd-i Bağdadî dairenin içinde kalırken ve İslam dışı fikirlere geçit vermezken; bazı Batınî akımlar ya da Hallac-ı Mansur, İbn Arabî, Abdülkerim El-Cilî gibi mutasavvıflar bazı yorumlarında Ehl-i

¹⁷ Reynold A. Nicholson, *İslam Sûfileri*, Ataç Yayınları, İstanbul 2004, s. 9.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

Sünnetin çizgisini zorlayabiliyorlardı. Diğer taraftan bu mutasavvıfların tamamıyla Ehl-i Sünnet çizgisinin dışına çıktığı ya da bütün fikirlerinin bu şekilde olduğunu söylemek imkânsızdır. Kaba bir tasnifle tasavvufun dışarıdan aldığı unsurları ve kaynağını şu şekilde sıralayabiliriz: 1. Ruhbanlık ve Yeni Eflatunculukla beraber yoğrulup gelişen mistik unsurların Hıristiyanlıktan; Sudur, manevi mertebeler, aşk, vb. konuların Meşşailer kanalıyla Platinus ve Antik Yunan'dan; nur-zulmet dualizminin Mecusilikten ve Vahdet-i Vucüd, fena-bekâ gibi unsurların Hint mistisizminden geldiği iddia edilir. Mesela Nicholson, fena-bekâ konusunun kesinlikle Hint kökenli olduğunu, ancak yine de tasavvufla Budizm arasındaki etkileşimin abartıldığını iddia eder.¹⁸

Sözü fazla uzatmadan iki ayrı medeniyet arasındaki benzerliği iki başlık altında özetlemek istiyorum: 1. Yaratan ve yaratılan arasındaki ilişki Hinduizmde panteizm, tasavvufta Vahdet-i Vücut felsefesiyle açıklanmaktadır. Panteizmde tanrı Brahma evreni, yani Atmanı yarattıktan sonra Atmana dönüşür. Böylece evrende tanrıdan başkası yoktur; Tanrıyla evren bir bütün olunca, evrenin dışında bir yaratıcıdan da söz edemeyeceğimiz için varlık ve ruh ezeli ve ebedidir, ceza ve mükafat yeri de bu âlemdir denilebilir. Bu âlemde sırta eren ruh, varlık senfonisine karışır, *fenada bekaya* ulaşır ve varlığın içinde olan tanrıyla bütünleşir. Vazifesini yapmayan ruh ise bir sonraki hayatında, başka bir bedende tekrar doğar ve bir çeşit ızdırap olan yaşama döner. Tasavvuftaki Vahdet-i Vücut da panteizmi andırmaktadır. Sistem birbirine andırmasına rağmen çok temel farklılıkların olduğu da açık bir gerçektir. Vahdet-i Vücut'da tanrının varlığa dönüşmesinin aksine, varlığın varlığından şüphe edilir, Allah'tan gayrisine varlık verilmez. Yaratılan olsa olsa bir gölgedir, yanılısamadır ya da vehimden ibarettir. Görüldüğü gibi iki sistem arasında şekil yönünden benzerlik olmasına rağmen içerik açısından büyük bir fark görülmektedir.

2. Yöntem açısından bakıldığında ise her iki sistemde zühd hayatının esas olduğu görülür. Dünya ve yaşam ızdırapın asıl sebebidir ve insan mutlu olmak istiyorsa ondan uzaklaşmalı ve manevi hayata yönelmelidir. Bu yönelme ise bir mürşidin eşliğinde olursa anlamlı olur ve hedefe ulaşmak kolaylaşır. Diğer taraftan iki

¹⁸ Nicholson, a.g.e., s. 17.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

sistem arasında inzivanın şekli, mürşit-mürit ilişkisinin mahiyeti, müridin toplumla ilişkisi, vb. konularda bazı farklılıklar da yok değildir.

Bütün bu açıklamalardan sonra Hint medeniyeti ile genelde Şark-İslam, özelde de Türk kültürü arasındaki bazı köprü isimlere geçmek istiyorum. Bu anlamda Hint medeniyetini tanıtan isimlere geçebiliriz: El-Birunî, Babür, Gülbeden Hatun, İbrahim Bali, Seydi Ali Reis, Cemil Meriç ve Asaf Halet Çelebi.

El-Birunî (973-1061) ile başlayalım. O, Şark-İslam dünyasında dinlerle ilgili karşılaştırmalı eser yazan ilk âlimdir. Birunî, Türkçe, Arapça, Farsça, Süryanice, İbranice ve Yunanca'nın yanında Gazne'deyken Panditlerden Sanskritçeyi de öğrenmiş ve Sanskritçeden Arapçaya çeviriler yapmanın yanında Yunancadan da Sanskritçeye çeviriler yapılması için çaba göstermiştir.¹⁹ Birçok konuda eser veren Birunî, *Âsâru'l-Bâkiye ani'l-Kurûni'l-Hâliye, Kitâbu't-Tahkîk mâ li'l-Hind ve Kânûnu'l-Mesûdî* adlı eserlerinde dinleri karşılaştırmalı olarak anlatmıştır. Bu eserlerinde Tanrı kavramı, Tenâsuh akidesi, cennet-cehennem, Teslis, Melek-Cin-Şeytan, puta tapma, ilk yaratılan unsur ve ibadetler gibi birçok konuda Hinduizm, Budizm, Mecusilik, Maniizm, Antik Yunan, Cahiliye Arapları, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyetin görüşlerini karşılaştırmıştır. Birunî, önceleri Abbasiler ve Samanoğulları zamanında Bağdat ve civarında bulduktan sonra Gazneli Mahmud'la beraber Gazne'ye ve Hindistan'a gider ve uzun bir süre oralarda kalır. Muhtemelen "niçin bu tür ilimlerle uğraştın" sorusuna muhatap olacağını bildiği için *Tahdîdu Nihâyâti'l-Emâkin li-tashîhi Mesâfâti'l-Mesâkin* adlı eserinde: "Herhangi bir şeyi onun sahibine buğzdan dolayı terk ve küçümsemek, herhangi bir sözün söyleyicisi diğer hususlarda sapıklıkta olduğundan dolayı onun doğru sözünü de kabul etmemek, Kur'an öğretilerine aykırılıktır."²⁰ der. Ayrıca çeşitli dillerden yapılan çevirilerden müslümanların paylarını alarak ilerlediklerini ve içlerinden çok seçkin kişilerin yetiştiğini vurgular. Bu arada dinlerle ilgili çalışma yapmasının kendi ifadelerine göre diğer sebepleri şöyledir: Din-

¹⁹ Günay Tümer, *Birunî'ye Göre Dinler ve İslam Dini*, Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1986, s. 61.

²⁰ Tümer, a.g.e., s. 16.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

lerle ilgili en doğru kaynağı hazırlamak, dinleri karşılaştırarak benzerliklerini ve farklılıklarını tespit etmek ve İslam dünyasına bu kültür ve medeniyetleri tanıma fırsatını vermektir.

Birûnî'nin 1030 yılında biten ve konumuzla da yakından ilgili olan eseri *Kitâbu't-Tahkîk mâ li'l-Hind*'dir. Eser seksen makaleden oluşur. Eser hakkındaki fikirlerini Babür'le karşılaştırarak anlatan Alessandro Bausani şöyle der: "Babür, Hindistan'ın fiziki yönlerine niçin demeden, Birûnî ise dini ve felsefi yönlerine bu soruyla beraber bakar. Birûnî, Hindistan'ın röntgenini çekmiştir."²¹ Şimdi de Birûnî'nin Hind medeniyetiyle ilgili tespitlerine geçelim:

1.Hind aydını ile avamı arasındaki dini inanç farklıdır; aydın puta tapmazken halk tapar. Aydın cennet ve cehennemi ruh için kabul ederken; avam beden için kabul eder. 2. Brahmanlar Allah'ın birliğine, kudretine, ezeliğine, ebediliğine, iradesine, hikmetine, hayat sahibi olduğuna, benzersizliğine inanırlar. Aydın Brahmanlar bir çeşit tevhid ehlidir. 3. Ruhani varlıklar, melekler ve cinler vardır. 4.Vedalar ve içerikleri hakkında bilgi verir. 5. Hintlilerin en önemli dini emirleri şunlardır: Öldürmemek, yalan söylememek, zina etmemek, oruç tutmak, tespihle ibadete devam etmek, pejmürde olmak, tekvin ve hal kelimesi olan "Om" lafzını söylemeksizin kalbinde tutmak, vb. 6. Hint toplumu kast sisteminin kalıpları altında ezilmektedir. En önemli sınıf Brahmanlardır ve onların hayatı yedi yaşından ölümlerine kadar planlıdır. 7. Yenice ve yenmeyecek şeylerde hükümleri çok serttir. 8. Tevhid müslümanların, teslis Hıristiyanların, Cumartesi tatili Yahudilerin alameti olduğu gibi tenasuh da Hintlilerin alametidir. 9. Hintlilere göre herşeyden önce su vardı ve her taraf suydu.²²

Hint kültür ve medeniyetini tanıtan ikinci önemli isim *Babür'dür*. Babür, Babürnamesi'nin bir bölümünde Hindistan'ı anlatır. O, İslamiyetten sonra Hindistan'ı ilk olarak Gazneli Mahmud'un, ardından Şihabüddin Gurî'nin ve son olarak da kendisinin fethettiğini söyler. Babür, Hindistan'ı fethetmesine rağmen bu ülkeye bir türlü ısınmamış ve hep şikâyet etmiştir. Çünkü

²¹ Tümer, a.g.e., s. 72.

²² Tümer, a.g.e., s. 146.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

onun akli hep Semerkant ve Herat'tadır.²³ Eserinde Hindistan'ın tarihi, coğrafi ve sosyal yaşamından çok ayrıntılı bir şekilde bahseden Babür, din ve medeniyet hakkında çok sınırlı birkaç açıklamayla yetinir. Bunlardan birisi şöyledir: "Hindistan ahalisinin çoğu kâfirdir. Hint halkı kafire Hindu der. Hinduların çoğu tenasühe inanırlar. İşçiler, ücretliler ve hizmetkârlar hep Hindudur. Bizim vilayetlerde göçebe halkın kabilelerine göre hususi adları vardır. Her sanat sahibi o sanatı babalarından beri yapmaktadır. Hindistan, letafeti az olan bir yerdir. Halkında güzellik, iyi muamele, terbiye, aralarında münasebet, zevk ve idrâk, edep, kerem ve müriyet, hüner ve işlerinde usul ve intizam, kaide ve düzen, iyi ad ve iyi et, üzüm, kavun ve iyi meyveler, buz, soğuk su, pazarlarında iyi yemek ve iyi ekmek, hamam, medrese, mum, meşale ve şamdan, bunlardan hiç biri yoktur. Raiyet ve aşağı tabaka halkı tamamen çıplak gezer, göbekten aşağı iki karış bir bez bağlarlar. Tek iyiliği büyük bir memleket ve olması ve altınının çok olmasıdır. Yağmur yağdığı zaman hava çok güzel olur, kusuru havanın rutubetli olmasıdır. Hindistan'ın üç şeyinden çok şikayetçi idik: Sıcağı, rüzgârı ve tozu."²⁴

Hindi tanıtan üçüncü isim Babür'ün kızı *Gülbeden Hatun'dur*. Gülbeden Hatun da babası gibi bir hatırat kaleme alır ve adını da *Hümayünnâme* koyar. Bu isim Babür'den sonra yerine geçen oğlu Hümayün'e atfen verilmiştir. Eserde Babür'ün ve oğlu Hümayün'ün Hindistan'ı fethetmeleri ve oralarda geçirdikleri günler anlatılır. Mesela Babür'ün Hindistan'a yaptığı beşinci sefer şöyle anlatılır: "933 senesi Recebin sekizinde Sultan İbrahim ile Panipat'ta bir meydan muharebesi yapıldı ve sultan öldürüldü. Bu zafer Allah'ın bir inayeti idi. Çünkü sultanın ordusu 180 bin süvariyle 1500 kadar azgın filden mürekkepti. Halbuki babamın ordusu esnaf ve Pazar halkı da dâhil toplam 12 bindi. Savaşın sonra beş padişahın biriktirdiği hazine halka dağıtıldı. Hindistan'da geçmiş padişahlardan kalma hazineleri sarfetmek ayıp kabul edilir, aksine eklene eklene büyütülürmüş. Babamın çok sevdiği Hoca Kelan

²³ Fatih Bayram, "Garip Bir Memleket, Garip Bir Sultan: Babürname'deki Hindistan", *Divan İlmi Araştırmalar*, 2004/2, S. 17, s. 183.

²⁴ Gazi Zahirüddin Muhammed Babür, *Babürname*, çev: Reşit Rahmeti Arat, TTK, C..II, Ankara 1987, s. 329.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

Bey, Kabil'e gitmek üzere izin istedi, fakat babam razı olmadı, çünkü onu çok seviyordu. Hoca Kelan, Hindistan'a alışamadığını, burada yaşamının çok zor olduğunu söyleyince, babam izin verdi. Onu birçok hediyeyle Kabil'e gönderdi ve kendilerine dua etmelerini istedi."²⁵

Hint kültür ve medeniyetini anlatan isimlerden birisi de Cemil Meriç'tir. Kendine has deneme üslubuyla yorumlar yapan Meriç'in eserini ve fikirlerini birkaç maddede özetleyelim: 1. *Bir Dünyanın Eşiğinde* isimli bu eser, Hint medeniyetini ve felsefesini bütün yönleriyle incelemeyi hedeflemektedir. Ancak yazar dil, konu akışı, kaynak ve dipnot gösterme gibi yönlerden tamamen bilimsel bir metotla anlatılması gereken bir konuyu deneme üslubuyla anlatmıştır. Bu da eserin dağınık ve düzensiz bir görünüm arz etmesine sebep olmuştur.

2. O, Hint edebiyatının ilk fatihinin Birûnî olduğunu söyler ve onu İslam dünyası ile Brahmanlar diyarı arasında atılan ilk köprü olarak görür.

3. Brahmanizm'in ilk kutsal metinleri olan ve vahiy mahsulü olduğuna inanılan *Vedalar*, "ışıkla işlenen bir şal" andırmaktadır. Vedalardan sonra *Brahmanalar ve Upanişadlar* ise rahiplerin Vedalara yazdığı *batınî denemeleri* andırmaktadır. Ruhların göçü ve panteizm gibi öğretilerin kaynağı da bu eserlerdir.

4. Mistik ve kutsal eserler yerini destanlara, yani kahramanlık eserlerine ve kahramanlara bırakır: "Uluslar ilahi söylemiş önceleri, Tanrıları övmüş. Sonra savaşlar olmuş, kahramanlar çıkmış ortaya. Destanın gerçek yaratıcısı millet, şair bir tercüman."

5. Kahramanlardan sonra ise şairlerin hâkimiyeti başlar. Artık dönem sevgilinin, aşkın ve lirizmin dönemidir.

6. Meriç'in son olarak üzerinde durduğu konu ise masaldır. Meriç masalın Hindistan'da doğduğunu söyler.²⁶

Hint medeniyetini tanıtan isimlerden birisi de *Asaf Hâlet Çelebi'dir*. O, *Pali Metinlerine Göre Gotama Buddha* adlı eserleriyle ve

²⁵ Gülbeden Hatun, **Hümâyünname**, çev: Abdürrab Yalgar, TTK, Ankara 1987, s. 125.

²⁶ Meriç, a.g.e., s. 89.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

şiiirlerindeki göndermelerle bu medeniyete olan ilgisini göstermiştir. İsminden de anlaşılacağı üzere Çelebi, Hint medeniyetinin tamamından ziyade Buda ve Budizmle ilgilidir. Çelebi, eserinin birinci bölümünde Buda'nın hayatını, ikinci bölümde Budizmin kollarını, üçüncü bölümde dini kurallarını ve son olarak metin tercümelerini vermiştir. Buda'nın hayatını anlattığı bölümde onun mürsit olmadan önce Bodhi ağacı etrafında dört kere yedi gün riyazete girdiğini ve uzun bir mücadeleden sonra zafer kazandığını söyler. Buda bu şekilde münzevi bir hayatla erdikten sonra bizzat Brahma yeryüzüne bir insan kılığında iner ve ona insanları dünya girdabından kurtarması için niyazda bulunur. Bu arada Buda mucize gösterir. Mesela müthiş yılanları iradesi altına alır, ateşin yakmasını engeller.

Buda yılın büyük bir kısmını seyahatlerle geçirir. Çünkü kuşlar nasıl ağaç kovuğunda yaşıyorsa müritler de onlara sığınmalıydı. Yağmur mevsiminde ise canlılara zarar vermemek için münzevi yaşamak gerekiyordu. Buda ve müritleri nefislerine eziyet etmek için kasaba kasaba dolaşır, sadaka toplarlardı. Buda'ya göre tamamen ızdırap olan bu hayattan Nirvana'ya ererek kurtulmak gerekir: "Doğuş, ihtiyarlık, hastalık, hayata dair her şey ızdırap. ızdıraptan kurtuluşun yolu Nirvanadır."²⁷

Asaf Halet'in Buda ve Nirvana'yla ilgili şiirleri de vardır. Nirvana adlı şiirini aktaralım²⁸:

karanlığa geçelim
karanlığa geçelim
ne uyku
ne ölüm
hem uyku
hem ölüm
düş içime uyu
ve sonsuz büyü
unut renkleri
ve şekilleri
hepi
ve hiçi

²⁷ Çelebi, a.g.e., s. 58.

²⁸ Mustafa Miyasoğlu, *Asaf Halet Çelebi*, MEB, Ankara 1994, s. 64.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

beni
ve seni
ve geceyi yuttu
nirvana

Hindistan'ı anlatan bu önemli müelliflerden Birûnî ile Cemil Meriç'in çok özel bir yeri vardır. Çünkü her ikisi de Hint medeniyetiyle ilgili her türlü bilgiyi en ince ayrıntısına kadar vermişlerdir. Babür ile Gülbeden Hatun'un eserleri birer hatırat olduğu için yazarların kendi hayatlarından ve yakınlarının hayatlarından birtakım ayrıntılara yer verilmiştir. Kültür ve medeniyete hemen hemen hiç girilmemiştir. Ayrıca Asaf Halet Hint medeniyetinin çok özel bir bölümü olan Budizm'e yoğunlaşır. Bu eserde başta Buda olmak üzere Budizmle ilgili çok orijinal bilgilere ulaşmak mümkündür.

Klasik Edebiyat ve Hint Kültürü

Klasik edebiyatta çeşitli şekillerde Hint kültürüne ve Hintlilere değinilmiştir. Bu değinmeler kimi zaman Hindin insanları, kimi zaman gizemi, kimi zaman münzeviliği ve miskinliği, kimi zaman ticareti ve kimi zaman da kumaşı, güzel kokuları ve mücevherleriyle ilgili olmuştur. Bu saydığımız özellikleriyle Hint kültürü Divan şiiri geleneği içindeki mazmunlarda malzeme olarak kullanılmış veyahut bazı edebi eserlerde (İskendername, Hikmetname, vb.) müstakil olarak yer almıştır. Ancak bu eser ve beyitlerden anlaşıldığı kadarıyla Klasik Türk edebiyatında Hindistan'la ilgili kalıplaşmış bir şablon vardır ve her seferinde aynı konular aynı bakış açısıyla tekrarlanmıştır. Diğer bir ifadeyle Klasik edebiyatın kalıplaşmış telmihleri ve mazmunları vardır; şairler miskten, nâfeden, büyüden, papağandan, büyülü aynadan, kumaştan, ticaretten veya siyahlıktan söz açtıklarında veya bunlarla ilgili bir hayal kurguladıklarında manayı güçlendirmek için telmih unsuru olarak Hindistan'dan ya da Hint insanından bahsetmişlerdir.

İskendernâmelerle başlayalım. İskender'den ve fetihlerinden bahseden bu eserler hem İran ve hem de Türk edebiyatında birçok şair tarafından kaleme alınmıştır. Mesela Nevâî'de İskender ve ordusu önce Keşmir'e gelir, Keşmir *büyük ve tıslımlarıyla* meş-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

hurdu. Burada büyülu kale, kadeh ve kuyuyla karşılaşılır. Özellikle de büyülu kuyu Keşmir'i yaşanmaz hale getirmektedir. Sırf bu büyüden dolayı şehrin havası sıcak ve rüzgârlıdır. İskender, etrafındaki filozoflar sayesinde her üç büyüü de bozar ve şehri ele geçirir.

Daha sonra Keşmir'den Hindistan'a geçerler. Nevâî'ye göre aynen Yunan ülkesi gibi Hindistan da filozoflarıyla meşhurdur. O, Hindistan'ı büyük bir şaşkınlıkla anlatır ve dağları, nehirleri ve filleri üzerinde ayrıntılı bir şekilde durur: "Bu kişverde kim köp garâyib durur/ Dimey köp ki kân-ı acâyib durur/ Aceb peşşe vü bü'l-aceb vahş u tayr/ Ferâgat bile niçe kün kılsa seyr."²⁹

Ayrıca üzerinde padişah tahtının yer aldığı fil, çok orijinal teşbihlerle anlatılır. Hem padişahın ve hem de filin üzerindeki kumaşlar anlatılırken rengârenk olmalarına, papağanlarına, takılarına, müşk, kâfur ve anberlerine, ağaçlarına, kışına, yağmuruna, ormanlarına dikkat çekilir ve büyük bir hayretle anlatılır: Şecer her biri yipkürüp kökke baş/ Bolup bergler içre pinhân kuyaş/ Kuyaş berg ara ol sıfat münzevî/ Ki tofrakka sâye ara pertevî/ Sürük turfa tûtî-dil-keş nevâ/ Ki her yan tutup bîşe içre hevâ/ Hırâmende tâvûs-ı zîbâ-cemâl/ Melek haylıdın zâhir eylep misâl...³⁰ Bu tasvirlerden sonra Hint şahının hiç savaşmadan ülkenin anahtarlarını İskender'e verdiği söylenir. Nevâî'nin eserinde anlattığı Hindistan her şeyden öte uzak bir memleketir ve bir nevi masal ülkesidir. Bu yüzden şair fantastik öğelere ağırlık verir. Bu ülkedeki en yaygın hüner büyüdür, memleketler bile büyüyle korunmaktadır. Ülkede havanın sıcak olması ve çok yağmur yağmasından dolayı bitki örtüsü ve hayvan türleri şairin dikkat çektiği hususlar arasındadır. Ülkedeki insanlar anlatılırken bir kısmının zühd ehli, bir kısmının da hikmet ve felsefe ehli olmalarına ve pejmürdeliklerine özellikle vurgu yapılır.

Nevâî, *Muhakemetü'l-Lugateyn* isimli eserinde Hint medeniyetinin başka bir yönüne değinir. Bu eser, esasen Türkçe'nin zannedildiği gibi zayıf bir dil olmadığını, aksine Farsçadan daha

²⁹ Ali Şir Nevâî, *Sedd-i İskenderî*, haz: Hatice Gören, TDK, Ankara 2001, s. 304.

³⁰ Nevâî, a.g.e., s. 305

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

edebi bir dil olduğunu, ancak büyük şairlerin elinden geçmediği için şiirselleşemediğini anlatan bir eserdir. Nevâî, öncelikle Arapçanın Kuran'dan dolayı özel ve mucizevî bir dil olduğunu söyler ve hakkını teslim eder. Ardından geri kalan dilleri Farsça, Türkçe ve Hintçe şeklinde üçe ayırır ve bütün dillerin bu üç dilden türediğini iddia eder. Buna göre Hintçe Hz. Nuh'un oğullarından Ham'ın kullandığı bir dildir, ancak Ham babasına saygısızlık yaptığı için Allah ceza olarak onun beyaz yüzünü karartır, dilini bozup fesahat ve belagattan mahrum hale getirir: Hind ülkesinin halkının rengi karalama kâğıdı gibi alaca, dilleri ise kırık uçlu kalem gibi kötü yazı yazar hale geldi. Kuzgun ayağı gibi olan yazılarını da kendilerinden başkası bilmez. Hintçe söz varlığı açısından boş süprüntüler gibi uğursuzdur."³¹ Eserde Hintçenin şahsında Hindistanla ilgili olumsuz düşüncelerin aktarıldığı görülmektedir.

Mevlana'nın Mesnevisi'nde Hindistan'ın en önemli hazinesinden, yani masal ve kıssalarından birkaç tanesi yer alır. Bu masalların ilki bir tüccarla papağan arasında geçmekte ve çeşitli yönlerden Hint kültürüne değinilmektedir. Bu yönlerden ilki Hindistan'ın papağanın vatanı olması, ikincisi Baharat ve İpek yolları vasıtasıyla yapılan ticaretler, üçüncüsü ise hikmetin ve mistisizmin vatanı olmasıdır. Mesnevideki bu hikâyede bir tüccar Hindistan'a gideceği sırada adamlarına: "Ne istersiniz, size Hindistan'dan ne getireyim?" diye sorar. Herkes bir şey ister, sıra kafesteki papağana gelince, o, Hindistan ovalarında özgürce gezinen papağanlara selam söyler ve kendisini unutmamalarını ister. Tüccar papağanın selamını Hindistan'daki hemcinslerine iletir. Selamı alan papağanlardan birisi ani bir titremeden sonra oracıkta can verir. Tüccar çok üzülür ve olup bitenleri döndükten sonra kendi papağanına anlatır. O da aynı şekilde ölür. Bunun üzerine adam bir kat daha üzülür ve papağanın ölüsünü dışarı atar. Ancak dışarı atılan papağan birden canlanır ve bir dala konar. Tüccara da: "Hindistan'daki papağan da ölmemişti, ancak bana kafesten kurtulmanın yolunu kuşdiliyle anlattı. Sen de gerçek manada kurtul-

³¹ Ali Şir Nevâî, *Muhakemetü'l-Lugateyn*, haz: Sema Barutçu Özönder, TDK, Ankara 1996, s. 203.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

mak istiyorsan varlığını öldürmeli ve sonra da beden kafesinden kurtulmalısın" diyerek ince bir ders verir.³²

Mesnevi'nin bir başka yerinde ise Hintlilerin esmer olmalarına işaret edilir: "Yüzünün Türk gibi beyaz mı olacağı, Hindu gibi siyah mı olacağı kıyamet gününde toplanan güruhun arasında belli olacaktır." ve "Balığın resmine derya ne, toprak ne, Hintli ve zencinin rengine sabun ne, kara boya ne!" Bir başka beyitte ise Mevlana, Hindistan'daki bitkisel ilaçlara dikkat çeker: "Helile ilaçlar ile karıştırılarak yok edilmeden sıhhat verici bir deva olabilir mi?" Helile Hindistan'da yetişen bir bitkidir ve müshil ilacı olarak kullanılır.

Sadi-i Şirazi, Bostan'da Hindistan'a gidişini ve orada bir tapınakta geçirdiği birkaç gününü anlatır. Şair, Hintli mistiklerin puta taptıklarını, abdestsiz ibadet ettiklerini ve hiç yıkanmadıkları için çok pis koktuklarını söyler. Bu arada halkı kendi dinlerine inandırmak için yaptıkları bir hileden de bahseder. Buna göre tapınağın içinde büyük bir put vardır ve her sabah elini Tanrıya doğru kaldırmaktadır. Halk bu manzarayı görmek için sabahları tapınağa doluşur ve putun elini kaldırdığını görünce inançları biraz daha artar. Bu hadiseyi Sadi de görür, ancak inanmaz ve bunda bir hile olduğunu düşünür. Gizlice putun olduğu yere yaklaşır ve perdenin arkasında bir adamın kurduğu düzenle putun elini oynattığını görür. İşin aslını öğrendikten sonra kendisini gören adamı öldürür ve oradan uzaklaşır.³³ Bu hatıradaki Sadi'nin Hint inançlarına hiç bir şekilde ilgi duymadığı ve kendi dininden emin olduğu görülür. Bu yüzden mucize gibi görülen şeylere bile inanmaz ve işin aslını öğrenir. Ayrıca Hintlileri hor ve hakir gördüğü de anlaşılmaktadır.

Molla Câmî, Baharistan'da felsefe ve hikmeti anlattığı ikinci bölümde İbn Muknî'den bir kıssayı nakleder. Buna göre Hint filozofları yüz deve yükünden oluşan bir kütüphane kurarlar. Hükümdarları kitapların azaltılmasını ister. Filozoflar bir deve yüküne indirirler, fakat hükümdar bunu da çok görür. Bunun üze-

³² Mevlana, *Mesnevi*, çev: Abdülbaki Gölpınarlı, MEB, İstanbul 1988, C.III, s. 107.

³³ Sadi-i Şirazi, *Bostan*, çev: Hikmet İlaydın, MEB, Ankara 1997, s. 303.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

rine dört konuya ait fikirlerin alınmasına ve geri kalanların ise imha edilmesine karar verilir. Bunlar: 1.Padişahları adalete yönlendirmek, 2.Halka iyiliği ve âlimlerin sözlerini tutmayı tavsiye etmek, 3. Vücut sağlığı için acımadıkça sofraya oturmamak ve doymadan kalkmak, 4. Kadınlara gözlerini yabancı erkeklerden kaçırmalarını ve kendilerini yabancı erkeklerin gözlerinden korumalarını tavsiye etmek.”³⁴ Ayrıca felsefe ve hikmetle ilgili diğer bir kısım şöyledir: Hint padişahı felsefe ve tıpta âlim bir zatı Bağdat halifesine gönderir. Hekim üç şey getirdim ki sadece padişahlara layıktır der. Padişah ne getirdin deyince: Ak saç için boya, bol yemek yiyecek için macun ve cinsel isteği arttıran ilaç der. Padişah bir süre düşünür ve: “Ben de seni gerçek bir hakîm zannemiştim, hâlbuki bu dediğin şeyler gurura, zulmete ve dünyaya sevkeder”³⁵ der. Her iki kıssanın da felsefe ve hikmet bölümünde olması çok manidardır. Demek ki XV. yüzyılda Hindistan deyince ilk olarak akla gelen şeylerden birisi hikmet ve felsefedir.

Ancak gazelerde ve yıldıznâme ilminde durum biraz farklıdır. Her ikisinde de Hintlilere olumsuz bakılır. Mesela Yıldız ilmine ve eski astronomiye göre Hint ülkesi birinci iklimdir ve bu iklime Zuhâl yıldızı etki eder. Zuhâl, Hz. Âdem devrine, yani ilk bin yıla etki etmiştir, çünkü mitolojiye göre yedi yıldızdan her biri bir peygamber zamanıyla eşleştirilirdi. Zuhâlin diğer bir özelliği ise renginin siyah, tabiatının sevdâyî, mizacının soğuk ve kuru olmasıdır.³⁶ Bu olumsuz özelliklerinden dolayı da nahs-ı ekber, yani en büyük uğursuz yıldızdır. Hafız bir beytinde Zuhâl’in bu özelliğine vurgu yapar: “Bir ay yüzlünün saçlarını tut, okşa. Dünyadaki saadetle nuhuset, Zühreyle Zuhâlin tesirindedir diye masal okumaya kalkışma.”³⁷ Bu beyitte şair eski yıldız bilimine göre Zühreyle Zuhâlden birinin mutluluk, diğerinin uğursuzluk getirdiğini ima ettikten sonra bu tür bilgilere inanmadığını ve masal gibi gördüğünü söyler. Ancak beytin bir başka anlamı daha vardır ki bu anlama göre ay yüzlüden kasıt Hz. Muhammed ve onun dö-

³⁴ Molla Câmî, **Baharistan**, çev: M. Nuri Gençosman, MEB, Ankara 1990, s. 57.

³⁵ Câmî, a.g.e., s. 55.

³⁶ İbrahim b. Bâlî, **Hikmetnâme**, Haz: Mustafa Altun, İstanbul Üniv. SBE Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2003, 1717-1723. beyitler.

³⁷ Hafız-ı Şirazî, **Hafız Divanı**, çev: Abdülbaki Gölınarlı, MEB, İstanbul 19, 40. gazel.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

nemi olan kamer devridir. Bu durumda asıl saadetin ve uğursuzluğun kamer devrinde yaşanacağı vurgulanmış olur. Çünkü Hz. Muhammed dönemi, yani kamer dönemi bir taraftan yeryüzünün en mutlu dönemiyken, diğer taraftan uğursuzluğun ve fitnelerin de en yoğun olduğu dönemdir.

*İbrahim Bali'nin Hikmetnamesi'*nde de eski astronomi ilmine yeryüzünün yedi iklime ayrıldığı ve her iklimin belli başlı özellikleri olduğu söylenir. Buna göre birinci iklim olan Hindistan yeryüzündeki en büyük iklimdir: Hindistan'ın Keng ve Yıraklı adlı şehirleri meşhurdur ve Yıraklı bir nehrin denize karıştığı yerdedir. Ayrıca bunun gibi 147 şehir, 40 bin belde olduğu anlatılır. Karanfilin vatanı Menûbâr'dır. Hindistan'da her milletten ve dinden insanı bulabilirsiniz. Keynbâd ile Çânpür ilinin insanları hünerli, zeki ve bilge olur. Verâ şehrinde çok büyük ve süslü bir put vardır ve Hindistan'ın her tarafından, hatta bir yıllık yoldan onu ziyarete gelirler. Kimisi ona dokunur, kimisi de secde eder. Ona bakan kendinden geçip yanar. Yanıp kül olduktan sonra külünü denize saçarlar. Hatta Hintlilerin tenasühe inandıkları, öldükten sonra başka tenlerde dirilecekleri de rivayet edilir: "Rivâyet böyledür kim hep o küffâr/ Tenâsüh mezhebine kılur ikrâr/ Bu tenden ya'nî olsalar revâna/ Bulurlar bundan ahsen ten revâna"³⁸

Ayrıca Hindistan'da Küre-yi Sîm diye bilinen beldenin aşâğısındaki insanlar çıplak gezer ve insan eti yerler. O beldenin fili büyük, karıncası da çok olur. Benükejdüm diye bilinen beldenin karıncaları köpekten daha cüsseli olur ve onlara demir tesir etmez. Meltân adlı bir memleketleri vardır ve bu memleket tüccarları kendine çeker. Bu beldenin vadisi elmasıyla meşhurdur. Hindistan'ın en meşhur yerlerinden birisi de denizidir ve çok büyük gelgitleriyle bilinir. Hindistan'da Fünûn adlı bir kuş vardır ve ölenedek ana-babasının ihtiyaçlarını görür. Bu beldenin denizinde vücudu mavi, yüzü insan gibi olan bir balık yaşar. Bir başka balık da geceleri kuş, gündüzleri balık olarak yaşar, yeşilbaşlı balığın etini yiyen haftalarca tok kalır. Kâv-ı mâhi adlı balık ise sırtındaki keskin bıçağıyla yanına yaklaşanı öldürür." İbrahim Bali buna benzer birçok ilginç konuyu tüccarlara dayanarak anlatır. Hindis-

³⁸ İbrahim b. Bâlî, a.g.t, 1938-1939. beyitler.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

tan'ın adalarını, denizlerini, zümrüdünü, yakutunu, kaliteli kılıçlarını abartılı bir üslupla nakleder.³⁹

Seydi Ali Reis Miratü'l-Memalik'te Arap, Acem, Rum, Türk ve Hintliyi karşılaştırır ve Hintlilerin bir taraftan akıllı, kavrayışlı ve duygulu olduklarını söylerken, diğer taraftan da kibirli, art niyetli ve hileci olduklarını vurgular: ...ve Hind kuvvet-i hiss ve hads ve fehm ile mevsûfdur ammâ mütekebbir ve bed-niyyet ve mekkâr olur...⁴⁰

Bir mazmun olarak Hindistan'ın kılıcına başka eserlerde de rastlarız. Mesela *Manisalı Cami Muhabbetnamesi'*nde *müceherli Hint kılıcını* tavsif eder: "Zeberced kabzası balçağı gevher/ Kını zer tablegi yâkût-ı ahmer/ Ne örs ü ne çekiç görmüştü ne od/ Düzetmişti anı mu'cizle Dâvud/ Şu resme tîz idi ol tîg-i hûn-hâr/ Öküzden balığa iderdi derkâr/ Kesişde hem-ser idi Zülfikâr'e/ Hıyarla bir idi ana hâre/ Dimezdi kûh-ı Kâf'a zerre-i hâk/ Yolında hâk olurdu tîg-ı Dahhâk."⁴¹ Cami, Hindistan'ın güzünü de anlatır ve bunun da meşhur olduğunu söyler: Çıkar Sâm-ı süvârî yine bir güz/ Tozardı göge darbin yirse Elbürz/ Ki bin batman zer-i surh-ıdı sâfi/ Yıkardı bir uruşda kûh-ı Kâf'ı"⁴²

Papağan-Hindistan: Klasik şiirde Hindistan denince ilk akla gelen şey papağandır. Şair, sevgilinin siyah saçının altındaki yeşil ayvatüyelerini görünce Hint papağanını hatırlar: "Bu hatt-ı sebzünü zülf-i siyâhun altında/ Görelî tûtî-yi Hindûstân imiş bildük"⁴³

Ben-Hindu: Divan şiiri mazmun geleneğinde Hintli deyince ilk akla gelen sevgilinin siyah benidir. Birçok şair sevgilinin yüzündeki siyah beni renginden dolayı Hintliye benzettir. Mesela Âhî, sevgilinin yüzünü gül bahçesine, muhtemelen dudağın köşesindeki beni Hintliye, ayvatüyelerini ya da saçlarını ise gölgesi

³⁹ İbrahim b. Bâlî, a.g.t., 1915-1964. beyitler.

⁴⁰ Seydi Ali Reis, *Mir'âtü'l-Memâlik*, Hz: Mehmet Kiremitçi, TDK, Ankara 1999, s. 141.

⁴¹ Manisalı Câmî, *Muhabbetnâme (Vamık u Azra)*, haz: M. Esat Harmancı, Marmara Üniv. SBE Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2003, 3228-3231. beyitler.

⁴² Manisalı Câmî, a.g.t., 3232-3235. beyitler.

⁴³ İsmail Erünsal, *The Life and works of Taci-zade Ca'fer Çelebi: with critical edition of his Divan*, İÜEF Üniversitesi, İstanbul, 1983, 100. gazel.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

benzetir: "Hâl-i siyâh gûşe-i güلزâr-ı hüsn-de/ Bir Hindûdur ki sünbülünü sâyebân tutar"⁴⁴

Âhî başka bir beyitte ise sevgilinin çene çukurunu kuyuya, benini de bu kuyudan su çekmek isteyen Hinduya benzetir: "Ol zenah üstindeki hâlün kemend-i zülf ile/ Sanki teşne Hindû durur çekmek ister çâhdan"⁴⁵ Aynî bir beyitte sevgilinin saçını kuyuya sarkıtılan ip, benini de kuyudan Zemzem çıkarmaya çalışan Hinduya benzetir: "San zenahdânında hâli zülfle/ Delv-i çâh-ı Zemzemi hindû çeker"⁴⁶

Saç-Hindu: Sevgilinin Hindu olan saç, bir alışverişte aşğın gönlünü satın alırken, pazarlık gücünü arttırmak için elma gibi olan çene çukurunu öne sürer, yani pazarlıkta elini güçlendirir: "Dil nakdini diler k'ide hindû-yı zülfî cerr/ Elde tekellüf itmege sîb-i zekân tutar"⁴⁷ Sevgilinin yüzü çıt kırıldım bir güzel, saç da bir Hundudur; ancak saçın yüze düşmesi; hüsn-i talil yoluyla nazenin bir güzelin Hinduyu yüklenmesi şeklinde yorumlanmıştır: "Zülfünü yüzden götür lutf eyle ey şâh-ı cemâl/ Hayfdur kim bâr-ı hindûyı çeke bir nâzenîn"⁴⁸ Çakeri de sevgilinin yüzündeki saç Hindusundan rahatsızdır, ancak onun vech-i şebhi farklıdır. Onun kurgusunda saç Hindusu, yüz Türkistanını iyi bilmediği için gitmelidir: "Gider yârun yüzünden zülfin ey bâd/ Ki Hindû-merd Türkistân'ı bilmez"⁴⁹

Menekşe-Hindu: Sevgilinin yüzü gül bahçesi olunca Rum ülkesini; saçı menekşe olunca Hindistan'ı temsil eder. "Diyâr-ı Rûma gülistânın eyledüm teşbîh/ Benefşe-zârını Hindûsitâna benzetdüm"⁵⁰

Gözbebeği-Hindu: Sevgilinin yanağı Rum ülkesi, beni de Hindudur. Ancak şair beni, kendi gözbebeğinin yansıması olarak düşünür ve Hinduyu da bir denizciye benzetir: "Nedir dedim ruh-

⁴⁴ Adnî, **Adnî Divanı** Haz.Berkis Miskioğlu, Türkiyat T372, İstanbul, 1951, 18. gazel.

⁴⁵ Adnî Divanı **a.g.t.**, 91. gazel.

⁴⁶ Ahmet Mermer, **Karamanlı Aynî ve Divânı**, Akçağ Yayınları, Ankara 1997, 150. gazel.

⁴⁷ Erünsal, **a.g.e.**, 42. kaside.

⁴⁸ Erünsal, **a.g.e.**, 159 gazel.

⁴⁹ Hatice Aynur, **15. yy. Şairi Çakerî ve Divânı**, İstanbul 1999, 55. gazel.

⁵⁰ Bâkî, **Bâkî Divanı**, Haz. Sabahattin Küçük, TDK, Ankara, 1994, 337. gazel.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

i sâfında aks-i merdüm-i çeşmim/ Dedi gelmiş gemiyle Rûm'a deryâ kat' edip Hindû"⁵¹

Ateş-perest-Hindu: Divan şiiri mazmun dünyasında Hint dinleriyle ilgili fazla bilgiye rastlanmaz, ancak sık sık ateşe taptıklarına vurgu yapılır. Haleti, bu konuya temas eder ve sevgilinin siyah saçını, ateşe tapan merhametsiz bir Hinduya benzetir: "Eyledi zülf-i siyâhuñ rütbe-i 'uşşâkı pest/ Kimseye rahm itmek olmaz Hindu-yı âteş-perest"⁵² Manisalı Cami de aynı konuya değinir: "Çıkarlar Hind ilinde bir kenâra/ Oda taparlarıdı âşikâre"⁵³

Güneşe Tapan Hindu: Divan şiirinde Ateşe tapan Hindu yanında güneşe tapan Hinduya da rastlıyoruz. Baki, yüzü kararmak deyimini kinayeli olarak kullanır ve hem ayın kararmasına, dolayısıyla Hinduların esmerliğine ve hem de rezilliğine işaret vardır. Yani Hindular, güneşe tapan, Allah'a şirk koşan insanlardır, Allah da bu hatalarından dolayı onların yüzünü karartmış, onları teşhir ederek cezalandırmıştır: "Yüzleri böyle kararmazdı eger ey mâh-rû/ Âfitâba tapmayaydı turra-i hindûlaruñ"⁵⁴

Zuhal-Hindû: Yıldızbilim ve mitolojide Zuhal yıldızı yedinci kat göğün adıdır ve dünyadaki ekim-biçimle ilgilenen bir ihtiyar olarak tasvir edilir. Ayrıca iklim olarak birinci iklimin, yani Hindistan'ın yıldızıdır. *Baki* bu bilgilere telmihte bulunarak feleğin yedinci katında bulunan yaşlı Zuhal yıldızını, bir filin üstünde oturmuş olan Hinduya benzetir: "Bâlâ-yı çarh-ı heftüme Keyvân-ı köhne-sâl/ Oturmuş idi niteki Hindû-yı pîl-bân"⁵⁵

Cafer Çelebi, malzemesi yıldızlar âleminden olan bir beytinde; Sarayda ay'ın altın külahlı kapıcı, Zühalin ise saray bekçisi olduğunu vurgular: "Oldı kamer işigüne derbân-ı zer-külâh/ Düşdi Zuhal sarâyuaa hindû-yı pâsbân"⁵⁶

⁵¹ Fuzulî, **Fuzûlî Divanı**, Haz.Kenan Akyüz ve Diğ., Ankara, 1997, 238. gazel.

⁵² Bayram Ali Kaya, **Azmîzâde Haletî: Hayatı, Edebî Kişiliği ve Dîvân'ının Tenkitli Metni**, Trakya Üniversitesi SBE Basılmamış Doktora Tezi., 1996, 32. musammat.

⁵³ Manisalı Câmî, **a.g.t.**, 3350. beyit.

⁵⁴ Bâkî, **a.g.e.**, 253. gazel.

⁵⁵ Bâkî, **a.g.e.**, 1. kaside.

⁵⁶ Erünsal, **a.g.e.**, 5. kaside.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

Bekçi-Hindu: Mazmun dünyasında Hintlilere biçilen diğer bir rol bekçilik veya korumalıktır. Mesela Haleti, gözyaşlarını mücevhere, sevgilinin saçının hayalini de Hintli korumaya benzetir: “Hıfz itmege cevâhir-i eşküm hazînesin/ Kıldı hayâl-i zülfini Hindû-yı pâs-bân”⁵⁷

Köle-Hindu: Bekçilik gibi hizmetçilik ve kölelik de Hindular için mazmun konusu olmuştur. *Cafer Çelebi*, “Padişahın sarayı herkesin sığınağıdır ve gökyüzü de bu sığınağın Hindu bekçisidir. Ancak bu Hindu alını damgalanmış bir köledir.” der. Şair, hilalin görüldüğü karanlık geceyi hüsn-i talil sanatıyla alını damgalı bir köle olarak yorumlamıştır: “Dergeh-i âlem-penâhına sipîhr-i nîlgûn/ Mâh-ı nevden bir cebîni daglu Hindû gulâm”⁵⁸ *Bakî* biçare bir Hindunun kölelik yapmak için sevgilinin kapısına geldiğini söyler: “Geldi bir Hindû-yı bî-çâre-sıfat işigüne/ Garazı bu ki kapuında ola çâker sünbül”⁵⁹

Cellat-Hindu: Bu beyitte eski toplumlarda çok yaygın olan bir geleneğe yer verilir ve toplumda seilmeyen cellatlık mesleğin zenciler veya Hindular tarafından ifa edilmesine işaret edilir: “Hey ne çok başlu Hindûdur zülfün/ Kim hezârân dil asdı bir kılda”⁶⁰

Sihirbaz-Hindu: Bazı mazmunlarda Hinduların büyücü oldukları ve halkı aldattıkları söylenir: “İki zülfi iki hindû-yı mekkâr/ İki çeşmi iki câdû-yı sehâr”⁶¹

Hırsız-Hindu: Sevgilinin dudağı kıymetli la’l taşı, saçları da yüzüne doğru kıvrılmış iki hırsız Hindudur. Bu durumda Hinduların kastı doğrudan doğruya aşışın can damarıdır: “İki yandan iki zülfün mü egilmiş la’line/ Yâ metâ-ı câna sarkar iki hindûlar mıdır”⁶²

Hırka-Hindu: Hintlilerin şiirimize yansıyan diğer bir yönleriyse pejmürdelikleri, miskinlikleri ve dilenci kılıklı olmalarıdır.

⁵⁷ Hâletî, a.g.t., 562. gazel.

⁵⁸ Erünsal, a.g.e., 14. gazel.

⁵⁹ Bâkî, a.g.e., 24. gazel.

⁶⁰ Aynur, a.g.e., 106. gazel.

⁶¹ Cemâlî, *Hümâ vü Hümâyûn*, Haz: Osman Horata, Hacettepe Ün. SBE Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1990, 2182. beyit.

⁶² Hayâlî, *Hayâlî Beg Divanı*, Haz. A. Nihad Tarlan, Ankara, 1992, 108. gazel.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

Baki, vücudundaki ok ve kılıç darbeleri sonucu oluşan görüntüyü yamalı Hindu hırkasına benzetir: "Tâze tâze dâğlarla kanlu kanlu şerhâlar/ Hırka-i Hindûya döndürdi ten-i sad-çâkimüz"⁶³

Ayna-Hindu: Eskiden aynalar çeşitli metallere yapıldı. Bu durumda hem çok pahalı olur ve hem de sadece zenginlerin evinde bulunurdu. Bir de çeşitli taşlarla süslü olursa satın almak daha da zorlaşırdı. Aynaya ulaşmak böylesine güç olunca toplumda ayna ile ilgili bir sektör oluşmuş ve aynaya parayla bakılır olmuştu. Bu işi yapanlar ise genelde Hindulardı. Cafer Çelebi bu geleneğe işaret eder ve Hindu bir hizmetçinin bahşiş karşılığında hükümdara ayna tuttuğunu söyler: "Geldi bir hindû gedâdur var elinde âyîne/ Sen şehi ister k'ide cer kâkül-i müşkîn-i dôst"⁶⁴ (Cafer Çelebi 13K) Sevgili yeni bir gelin, aşğın gözleri de siyah olduğu için elinde ayna tutan Hinduya benzetilir: "Minnet Allâha ki yine nev-'arûs-ı hüsnüne/ Gözlerümi hindû-yı âyîne-dâr itsem gerek"⁶⁵

Sonuç ve Değerlendirme

İnsanlığın bugün ulaştığı medeniyetin izleri M.Ö. VI. yüzyıllara kadar gitmektedir. Bu yüzyıllarda üç ayrı dünya olduğunu görürüz. Bunlar Mezopotamya-Mısır-Yunan-Anadolu havzası, Hint ve Çindir. Ancak dünya medeniyetine daha çok ilki etkili olduğundan şekillenmesi de buna göre olmuştur.

Zaman içinde bu üç büyük medeniyetin değişimi birbirinden etkilenmesi ya da birbiriyle mücadelesi yerine Mezopotamya-Mısır-Yunan-Anadolu havzasında gelişen medeniyette büyük değişimler olmuş, bölünmeler ve karşıtlıklar oluşmuştur. Bu hareketlilikle felsefecilerin ve peygamberlerin büyük tesiri olduğu söylenebilir. Bir tarafta Yunan felsefesinin metafizikten fiziğe kayması, Museviliğin ve Hıristiyanlığın etkisi ve nihayet Rönesansla beraber kökünden kopan bir Batı medeniyeti oluşurken; diğer taraftan İslamın gelişiyse beraber Ortadoğudaki birçok milleti içine alan ve Doğu değerlerine yabancılaşmayan bir Şark-İslam medeniyeti doğmuştur.

⁶³ Bâkî, a.g.e., 5. musammat.

⁶⁴ Erünsal, a.g.e., 13. kaside.

⁶⁵ Erünsal, a.g.e., 19. kaside.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

Köklerinden kopan Batı medeniyeti devamlı arayan, değişen, hızlı eskiten bir karakter benimsemiştir. Bütün bu değişimlere rağmen Batı medeniyeti çok farklı unsurların birleşiminden oluşur. Bu anlamda o, Yunan felsefesi, Roma hukuku, Yahudilik ve Hıristiyanlık temelinde oluşmuş, çeşitli yönleriyle de Şark medeniyetlerinden etkilenmiştir denilebilir.

Bütün medeniyetlerin bir zahirî, bir de batınî yönü vardır ve kimileri batınî yönü ağır basarken, kimlerinin zahirî yönü ağır basmaktadır. Bu anlamda Hint medeniyetinin başlangıçtan itibaren mistik bir karakter taşıdığı görülür. Bu medeniyetin kaynağı olan Vedalar zahiri yönü kuvvetli olan ve hayatın içinde, ayinlere önem veren ve aileyi esas alan bir dinken; Brahmanalar ve Upanişadlar döneminde Hinduizm büyük bir rönesans yaşar ve zahirden batına doğru bir değişim yaşanır. Bundan sonra toplu yapılan ayinlerin yerini münzeviliği, kişisel deneyimi öğütleyen, içe doğru keşfi esas alan ve toplumdaki kopan bir din görüntüsü vardır. Upanişadlarla gelen bu tarz, Budizmle daha da derinleşir ve yaşamı ızdırap olarak gören, acılardan kurtulmayı şahsi iç derinleşmesine bağlayan ve ıssız yerlerde ermeye çalışan bir noktaya varır. Hinduizm bir süre Budizmin etkisiyle batında ifratı yaşadıkdan sonra destanlar çağında ormanlardan şehirlere döner ve kısmen de olsa bu ifratından vazgeçer. Düşünürler "Kişinin tek başına kurtuluşu amacını güden Upanişadlardan vazgeçip Vedalar'a dönmeliyiz." derler

Çin medeniyeti ise birbirinden taban tabana zıt çağdaş iki büyük bilgenin fikirleri arasında gidip gelir. Bir tarafta tamamen batınî olan ve münzeviliği, içe doğru derinleşmeyi tavsiye eden Lao Tzu, diğer tarafta ise insanları birliğe, dünyada başarılı olmaya, erdemliliğe davet eden, toplumda ideal bir birey, ideal bir toplum ve ideal bir devletin yol ve yöntemini anlatan ve mesleği de öğretmenlik olan Konfiçyüs yer almaktadır. İşte Çin tamamen batınî olan Taoizm ve tamamen zahirî olan Konfiçyüsizm arasında derin bir ikilem yaşamakla beraber, kazanan Konfiçyüs olmuştur. Konfiçyüs'un fikirlerinin pratikliği, faydası ve etkisi; Lao Tzu'nun mistik fikirlerini gölgede bırakmıştır.

Ortadoğu medeniyeti için ise ilk kırılma, batından ilk kopuş Aristo'yla oldu, ardından rönesans ve aydınlanma iki dünyayı

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

birbirinden iyice kopardı. Doğu Aristo ve İslam dünyasındaki takipçeleriyle bir süre zahire doğru kaydysa da İmam Gazali ve diğer etkili bazı mutasavvıflar tarafından önce toparlandı, ardından batınî olana doğru uzun bir yürüyüş gerçekleştirdi.

Bütün şark kültürlerinin ilk eserleri manzum olduğu için kolay ezberlenmiş ve dini törenlerde okunmuştur. Böylece bu metinler nesilden nesile şifahi olarak rahatlıkla aktarılmış oluyordu. Mesela Arap tanrılarına ve büyüklerine söylenen kasideler, Şamanların kopuz eşliğinde söylediği şiirler, İranlıların Gathalarıyla, Hintlilerin Vedalarının manzum, ölçülü şiir tarzıyla yazılmış olması bunun en açık delilidir.

Her medeniyetin temelini oluşturan bir dinden bahsedebiliriz. Hint medeniyeti Hinduizme, Çin medeniyeti Konfüçyusizm ve Taoizme, Ortadoğu medeniyeti İslamiyete ve Batı da Yahudilik ve Hıristiyanlığa dayanmaktadır ve ahlâk ve inanç sistemleri büyük oranda bu dinlerden beslenmektedir. Ancak bu kuralı Batı medeniyetinin büyük oranda ihlal ettiği de açık bir gerçektir. Batı XVI. yüzyılda Yunan felsefesini keşfedince, yani Rönesans ve Reform hareketlerine kalkışınca dinden hızlı bir kopuş yaşamış ve bundan sonraki süreçte inanç ve ahlâk olarak dini referans almaktan vazgeçmiştir. Bu tarafıyla diğer medeniyetlere de örnek teşkil etmesine ve onları da aynı süreci yaşamayı teşvik etmesine rağmen bu medeniyetlerin inanç ve ahlâk sistemleri halen kendi dinleri olarak görünmektedir. Yani Batı dışındaki medeniyetler Batının yaşadığı değişim ve dinden kopuşu yaşamamıştır.

Üzerinde durulması gereken bir önemli nokta da medeniyet kültür ayrımında Arap, İran ve Türk milletlerinin zaman içinde farklı ahlâk ve inanç sistemlerini, yani medeniyetleri benimsemesidir. Mesela İran, İslam öncesi dönemde Mecusiliğe mensuptu ve kendine ahlâk ve inanç sistemi olan bir medeniyeti vardı. Ancak müslümanlığı kabul edince yeni bir medeniyete girmiş oldu, ancak eski medeniyetinden de bazı unsurları da beraberinde getirdi. Tabi ki bunlar yeni medeniyetin reddetmediği unsurlardı. İşte İran'ı İslam medeniyeti içindeki diğer milletlerden ayıran bu unsurları kültür olarak kabul ediyoruz.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

KAYNAKÇA

- ALİ ŞİR NEVÂÎ, **Muhakemetü'l-Lugateyn**, haz: Sema Barutçu Özönder, TDK, Ankara 1996.
- ALİ ŞİR NEVÂÎ, **Sedd-i İskenderî**, haz: Hatice Gören, TDK, Ankara 2001.
- ADNÎ, **Adnî Divanı**, Haz.Berkis Miskioğlu, Türkiyat T372, İstanbul, 1951.
- AVFÎ, **Lübâbü'l-Elbâb**, şrh. Said-i Nefisî, Tahran 1232
- AYNUR, Hatice, **15. yy. Şairi Çâkerî ve Dîvânı**, İstanbul 1999.
- BÂKÎ, **Bâkî Divanı**, Haz. Sabahattin Küçük, TDK, Ankara, 1994.
- BAYRAM, Fatih, "Garip Bir Memleket, Garip Bir Sultan: Babürname'deki Hindistan", **Divan İlmî Araştırmalar**, 2004/2, S.17, s.183.
- CEMÂLÎ, **Hümâ vü Hümâyûn**, Haz: Osman Horata, Hacettepe Üniv. SBE Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1990.
- COOMARASWAMY, Ananda K., **Sanatın Tabiatındaki Başkalaşım**, İnsan Yayınları, İstanbul 1995.
- ÇELEBÎ, Asaf Halet, **Pali Metinlerine Göre Gotama Buddha**, Hece Yayınları, Ankara 2003.
- DEVLETŞAH, **Devletşah Tezkiresi**, MEB Yayınları, Ankara 1963.
- ERÜNSAL, İsmail, **The Life and works of Tacî-zade Ca'fer Çelebi: with critical edition of his Divan**, İÜEF Üniversitesi, İstanbul 1983.
- FUZÛLÎ, **Fuzûlî Divanı**, Haz.Kenan Akyüz ve Diğ., Ankara, 1997.
- GAZÎ ZAHİRÜDDİN MUHAMMED BABÛR, **Babürnâme**, çev: Reşit Rahmeti Arat, C.II, TTK, Ankara 1987.
- GUENON, Rene, **Doğu Düşüncesi**, İz Yayıncılık, İstanbul 2004.
- GÜLBEDEN HATUN, **Hümâyünnâme**, çev: Abdürrab Yalgar, TTK, Ankara 1987.
- GÜNALTAY, M.Şemsettin, **Antik Felsefenin İslam Dünyasına Girişi**, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2001.
- GÜNGÖR, Erol, **Türk Kültürü ve Milliyetçilik**, Ötüken İstanbul 1990.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

- HAYÂLÎ, **Hayâlî Beg Divanı**, Haz. A. Nihad Tarlan, Ankara, 1992.
- İBRAHİM B. BÂLÎ, **Hikmetnâme**, Haz: Mustafa Altun, İstanbul Üniv. SBE Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2003.
- KAYA, Bayram Ali, **Azmîzâde Haletî: Hayatı, Edebî Kişiliği ve Dîvânı'nın Tenkitli Metni**, Trakya Üniversitesi SBE Basılmamış Doktora Tezi., 1996.
- KILIÇ, Hulusi, "Ebû Amr eş-Şeybanî" maddesi, **DİA**, C.X, İstanbul 1994, s.98
- MANİSALI CÂMÎ, **Muhabbet-nâme (Vamık u Azra)**, haz: M. Esat Harmancı, Marmara Üniv. SBE Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2003.
- MERİÇ, Cemil, **Bir Dünyanın Eşiğinde**, İletişim Yay, İstanbul 1994.
- MERMER, Ahmet, **Karamanlı Aynî ve Dîvânı**, Akçağ Yayınları, Ankara 1997.
- MİYASOĞLU, Mustafa, **Asaf Halet Çelebi**, MEB, Ankara 1994.
- MOLLA CÂMÎ, **Baharistan**, çev: M. Nuri Gençosman, MEB, Ankara 1990.
- MUHAMMED-İ İSTİ'LÂMÎ, **Bugünkü İran Edebiyatı Hakkında Bir İnceleme**, Çev. Mehmet Kanar, Kültür Bak. Yay, Ankara 1981.
- ÖZAKPINAR, Yılmaz, **Kültür ve Medeniyet Üzerine Düşünceler**, Ötüken, İstanbul 2007.
- ÖZTÜRK, Mürsel, **İslamiyetten Önceki İran Şiiri**, Ankara Üniv. Bas., Ankara 1983.
- SADİ-İ ŞİRAZÎ, **Bostan**, çev: Hikmet İlaydın, MEB, Ankara 1997.
- SARMA, D.S., **Hint Dini Tarihine Giriş**, çev: Fuat Aydın, Ataç Yayınları, İstanbul 2005.
- SEYDİ ALİ REİS, **Mir'âtü'l-Memâlik**, Hz: Mehmet Kiremitçi, TDK, Ankara 1999.
- TİĞLİ, Asiye, **Zerdüşî Hayatı ve Öğretileri**, Beyan Yayınları, İstanbul 2004.
- TÜMER, Günay, **Birûnî'ye Göre Dinler ve İslam Dini**, Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1986.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*